

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти**

**Моделювання проблемних ситуацій уроку як
засіб розвитку продуктивного мислення
молодших школярів**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, 613 групи
Волощук Олеся Олексіївна

Керівник:

кандидат педагогічних наук,
доцент **Прокоп І. С.**

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № 4 від 12 листопада 2024 р

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

Чернівці – 2024

АНОТАЦІЯ

Волощук О.О. Моделювання проблемних ситуацій уроку як засіб розвитку продуктивного мислення молодших школярів. - Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» зі спеціальності 013 Початкова освіта. Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2024. 84 с.

У кваліфікаційній роботі розглянуто поняття «продуктивність мислення» та особливості його розвитку в учнів початкової школи. Визначено основні компоненти продуктивного мислення: інтелектуальний потенціал, мотивацію, емоційний фон тощо. Доведено, що під час навчального процесу у молодших школярів формується продуктивне мислення завдяки розвитку критичного, логічного та творчого мислення, а також комунікативних умінь. Розроблено методи і прийоми, які сприяють формуванню пізнавальної активності й продуктивного мислення, такі як рольові ігри, дискусії, «мозковий штурм» тощо. Досліджено педагогічні та психологічні умови, що впливають на розвиток продуктивного мислення.

Ключові слова: продуктивне мислення, початкова школа, критичне мислення, комунікативні уміння, пізнавальна активність, педагогічні умови.

ABSTRACT

Voloshchuk O.O. Modeling Problem Situations in Lessons as a Means of Developing Productive Thinking in Primary School Students. - Manuscript. Qualification work for the Master's degree in the specialty 013 Primary Education. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2024. 84 p.

The qualification work examines the concept of "productive thinking" and the specific aspects of its development in primary school students. The main components of productive thinking are identified, including intellectual potential, motivation, emotional background, and more. It has been demonstrated that productive thinking in young students is formed through the development of critical, logical, and creative thinking, as well as communication skills, during the learning process. Methods and techniques that promote cognitive activity and productive thinking have been developed, such as role-playing games, discussions, brainstorming, and others. Pedagogical and psychological conditions affecting the development of productive thinking are also explored.

Keywords: productive thinking, primary school, critical thinking, communication skills, cognitive activity, pedagogical conditions.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О.О. Волощук

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	7
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ	7
1.1. Сутність поняття «продуктивне мислення» в психолого-педагогічній літературі.....	7
1.2.Особливості розвитку продуктивного мислення у молодших школярів	14
1.3.Констатувальне дослідження проблеми розвитку продуктивного мислення у роботі з учнями початкової школи	27
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2	33
ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	33
РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНОГО МИСЛЕННЯ	33
УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ.....	33
2.1. Розв’язання проблемних ситуацій як засіб розвитку продуктивного мислення учнів школи I ступеня	33
2.2. Технологія моделювання проблемних ситуацій в процесі навчання молодших школярів	43
2.3.Умови ефективності використання проблемних ситуацій для розвитку продуктивного мислення на уроках в початковій школі	56
Висновки до другого розділу	67
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток продуктивного мислення в учнів, які навчаються у початковій школі, є найважливішим елементом для розуміння та пізнання дитиною навколишнього середовища та самих себе, адже цей вид мислення допомагає дитині реалізувати власне прагнення виділитися серед однолітків, показати себе та власні можливості, а також побудувати взаємини з тими дітьми, які не лише поділяють її погляди та інтереси, а й доповнюють їх.

Про важливість продуктивного мислення, а також про безперервний, систематичний та ефективний процес його формування та розвитку під час уроків в початковій школі часто зазначається в нормативно-правових документах, якими керуються педагоги щодо організації освітнього процесу і до яких входять: «Державний стандарт початкової освіти», Концепція Нової української школи, «Національна доктрина розвитку освіти» тощо. Наприклад, в «Державному стандарті початкової освіти» зазначається, що в Новій українській школі метою педагогів є формування в учнів мотивації та бажання шукати та генерувати нові ідеї, самостійно або колективно організовувати спостереження, вивчення та дослідження об'єктів навколишнього середовища; уміння формувати різні припущення, гіпотези щодо певних ситуацій, аналізувати їх та робити висновки на основі попередньо проведених спостережень та дослідів, творчих вправ, проблемно-пошукових завдань; уміння самостійно пізнавати себе та навколишній світ за допомогою методів спостереження та дослідження, а також завдяки творчо-пошуковій діяльності.

В процесі розвитку продуктивного мислення молодших школярів педагоги першочергово звертають увагу на те, що часто цей вид мислення активізується під час вирішення учнями проблемних ситуацій, які викликають в учнів бажання розв'язувати складні для себе задачі, які потребують не лише наявних знань, а й вимагають пошуку нових, які необхідні для їх розв'язку.

Стан дослідження проблеми. Доволі часто проблематика використання технології моделювання проблемних ситуацій під час навчання учнів початкової школи досліджувалося і описувалося психологами та педагогами: О. Білер, В. Бутенко, К. Волохата, О. Грошовенко, О. Жовнич, М. Зеленський, В. Коваленко, Т. Коваль, І. Кучеренко, В. Павленко, Н. Павлущенко, І. Тесленко та інші; питання розвитку продуктивності мислення учнів молодшого шкільного віку описували: Т. Іванова, Г. Кіт, С. Сімоновська, Г. Мазилова, С. Парфілова та інші.

Отже, незважаючи на актуальність та широке вивчення обраної теми: *«Моделювання проблемних ситуацій як засіб розвитку продуктивного мислення молодших школярів»*, існує необхідність ширше дослідити процес систематичного використання моделювання проблемних ситуацій як засобу формування та розвитку продуктивного мислення в учнів початкової школи під час навчального процесу.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад розвитку продуктивного мислення молодших школярів засобами моделювання проблемних ситуацій у процесі навчання.

Завдання дослідження:

- на основі аналізу психолого-педагогічної літератури розкрити сутність поняття «продуктивне мислення» та описати теоретичні аспекти проблеми розвитку продуктивного мислення у процесі навчання;
- охарактеризувати особливості розвитку продуктивного мислення у процесі навчання дітей молодшого шкільного віку;
- емпірично дослідити стан досліджуваної проблеми в умовах сучасної початкової школи;
- визначити роль моделювання проблемних ситуацій як засобу розвитку продуктивного мислення молодших школярів;
- описати організаційно-методичне забезпечення розвитку продуктивного мислення молодших школярів засобами моделювання проблемних ситуацій та проаналізувати умови ефективного їх використання на

уроках в школі I ступеня.

Об'єкт дослідження – розвиток продуктивного мислення молодших школярів в освітньому процесі.

Предмет дослідження – розвиток продуктивного мислення молодших школярів засобами моделювання проблемних ситуацій у освітньому процесі початкової школи.

Методи дослідження: пошук та аналіз педагогічної літератури, узагальнення, систематизація інформації у вигляді висновків, проведення констатувального дослідження та узагальнення отриманих результатів.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає у висвітленні технології моделювання проблемних ситуацій, як засобу розвитку продуктивного мислення в учнів початкової школи.

Практичне значення результатів дослідження полягає у впровадженні у практичну діяльність вчителів початкової школи технології моделювання проблемних ситуацій як засобу розвитку продуктивного мислення молодших школярів. Здобуті результати можуть слугувати основою для створення методичних посібників для вчителів початкової школи, для використання їх під час навчання майбутніх вчителів у педагогічних закладах вищої освіти та як матеріал для використання у післядипломній педагогічній освіті.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається із змісту, висновків, основної частини, яка поділяється на два розділи та шість підрозділів, а також списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 81 сторінки, основний текст – 73 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

1.1. Сутність поняття «продуктивне мислення» в психолого-педагогічній літературі

У молодшому шкільному віці діти активно використовують власний енергетичний потенціал у різноманітних видах діяльності для того, щоб самоствердитися та показати себе іншим, а також розуміти власні сили та активно розвиватися. Формування та розвиток пізнавальної активності у дітей молодшого шкільного віку є найважливішим елементом у розумінні та пізнанні дитиною навколишнього світу та самих себе.

Цьому сприяє один з основних чинників активізації пізнавальної активності – продуктивне (творче) мислення, яке може реалізувати прагнення дитини виділитися серед однолітків, показати себе та власні можливості, а також побудувати взаємини з тими дітьми, які не лише поділяють її погляди та інтереси, а й доповнюють їх.

Варто зазначити, що продуктивне мислення допомагає дитині діяти не лише за зразком, але й на творчому рівні, що сприятливо впливає на краще засвоєння знань, умінь, навичок та активізацію особистісних механізмів корегування власної поведінки та дій задля досягнення поставленої мети.

Також, *продуктивне мислення* вважається системним (багаторівневим, багатовимірним) психічним утворенням, яке містить такі компоненти як інтелектуальний потенціал особистості, її мотивація, негативні або позитивні емоції, рівень естетичного розвитку та компетентності, комунікативні параметри тощо.

Характеризуючи основне поняття «мислення», звертаємо увагу на визначення даного поняття І. Д. Пасічника, який мислення розглядає «як когнітивний аспект творчої діяльності є постійним супутником та

передумовою гармонійного розвитку людини впродовж усього її життя» [26, с. 9]. Це означає, що мислення є активним процесом формулювання знань, цілей, цінностей, особистісних можливостей тощо.

Варто зазначити, що мислення часто поєднується із поняттям «продуктивність», тобто «продуктивне мислення» та активно вивчається науковцями педагогічної та психологічної галузей й, відносно дітей молодшого шкільного віку, взаємопов'язується із творчим мисленням та творчими здібностями.

Вважається, що вперше поняття «продуктивне мислення» було запропоноване німецьким психологом О. Сельцом на початку 1930-х років. Однак, у зв'язку з певними подіями у власній країні, науковець не завершив власні дослідження. Їх продовжив психолог М. Вертгеймер, який у його книзі «Продуктивне мислення», однойменне поняття розглядається як процес переходу від стану «розгубленості» та нерозуміння до стану, коли все стає зрозумілим, осмисленим [43; 60].

У праці Л. В. Долинської, О. В. Скрипченко, З. В. Огороднійчук та інших зазначено, що продуктивне мислення найповніше характеризується як інтелектуальні здібності людини, її творчий потенціал. Творчі можливості часто проявляються через швидкий темп засвоєння знань, через широту їх реалізації в нових умовах, в самостійному оперуванні ними [18].

Українськими та зарубіжними психологами, а саме науковцями Г. Костюк та Дж. Гілфордом, було зазначено, що творче (продуктивне) мислення характеризується сукупністю тих особливостей психіки, які сприяють продуктивному перетворенню під час будь-якого виду діяльності особистості.

Дослідники визначили, що творче мислення формується на основі чотирьох домінуючих особливостей, а саме:

- оригінальності розв'язання проблемного завдання чи ситуації;
- семантичній гнучкості, яка дозволяє бачити об'єкт з різної точки зору;

- образній адаптивній гнучкості, яка сприяє змінам об'єкта відносно розвитку потреби у його пізнанні;
- семантичній спонтанній гнучкості як чиннику продукування різних ідей щодо невизначених ситуацій [18].

Під час формування продуктивного (творчого) мислення особистості значну роль, на думку К. Климової та Н. Комарівської відіграє рефлексивна діяльність, що характеризується самоаналізом, роздумуванням над вивченим, вмінням узагальнювати знання, поєднувати нове та уже відоме, баченням шляхів застосування цих знань у власній подальшій діяльності [25; 28].

Згідно з дослідженнями науковиці продуктивне (творче) мислення набагато ширше характеризує особистість як всебічно розвинену та тісно пов'язане з будь-якою її діяльністю. Воно проявляється у повсякденному житті у великих і очікуваних продуктах творчої діяльності, а також у своєрідному почутті гумору особистості, схильності робити будь-що творчо.

Основними ознаками продуктивного (творчого) мислення є:

- самостійне виявлення та постановка особистістю різних видів проблем;
- «швидкість думки» – кількість ідей, які генерує особистість за певну одиницю часу;
- осмислення та використання суспільного досвіду з врахуванням власного бачення конкретної ситуації;
- оригінальність – формування ідей, які відрізняються від загальноприйнятих та відповідають подразнику нестандартності;
- гнучкість – здатність генерувати різноманітні ідеї;
- удосконалення новоствореного або уже наявного об'єкта, додаючи нові деталі;
- вирішення постановлених проблем – здатність їх аналізувати і синтезувати;
- уміння знаходити вихід з будь-якої ситуації;
- адекватне оцінювання ситуації та формулювання власної поведінки та дій відповідно до неї [43; 47; 49].

За результатами контент-аналізу продуктивності (творчості) мислення особистості в дослідженнях учених ми узагальнили основні напрямки щодо поняття «продуктивність», які є ключовими у розкритті змісту даного терміну, зокрема:

- здатність до творчої діяльності у будь-яких її проявах;
- інтелектуально-пізнавальна творчість;
- новизна, оригінальність, прояви індивідуальності;
- віддалені асоціації з уже відомою інформацією про об'єкт чи явище;
- розбір цілісної системи на менші елементи та їх перетворення;
- незвичайне, оригінальне кодування уже відомої інформації;
- дивергентне мислення;
- позитивні результати (або відсутність) внутрішньо-особистісних суперечок та конфліктів;
- вихід за встановлені суспільством рамки вже наявних знань;
- нетрадиційність мислення, за допомогою якого індивід швидко розв'язує будь-яку проблемну ситуацію і т. д. [33, с. 12].

С. Сисоєва вважає, що саме під час процесу творчої (продуктивної) діяльності розкриваються творчі можливості дитини, відбувається їх формування, реалізація та розвиток. Відповідно до цих умов необхідно здійснювати підготовку особистості:

- усвідомлювати рівень власної продуктивної діяльності;
- формувати потребу аналізувати власний творчий досвід;
- використовувати досвід оточуючих, враховуючи власну творчу індивідуальність [48, с. 97].

Згідно з дослідженнями зарубіжних науковців Ф. Баррона й Д. Харрінгтона, продуктивність (творчість) мислення характеризується як:

- здатність адаптуватися до необхідності знаходити або розробляти нові підходи та нові продукти;

- процес створення нового творчого продукту, який безпосередньо залежить від особистості творця та рівня його внутрішньої мотивації;
- специфічні властивості творчого процесу, творчого продукту та креативності особистості, що проявляються через оригінальність, спроможність, відповідність завданню, а також це властивість, яка може бути охарактеризована як естетична, екологічна, оптимальна за формою, правильна та оригінальна в конкретний момент;
- креативні продукти, що можуть бути різними за природою: новий спосіб вирішення проблеми в математиці, створення музики, картини чи поеми, новий погляд на вирішення соціальних проблем тощо [60, с. 451].

Науковиця С. Цимбал-Слатвінська зазначає, що В. Сухомлинський описував процес продуктивності мислення як основу для розумового виховання, а також як процес, що здійснюється під впливом навколишнього середовища, а також в той момент, коли педагог розглядає накопичення знань та розширення обсягу інформації як один із засобів розвитку пізнавальних та творчих можливостей дитини [57, с. 2].

В. Сухомлинський на основі власних досліджень визначив, що для ефективного продуктивного мислення дітей молодшого шкільного віку потрібно: створювати сприятливу атмосферу для розкриття духовного світу дитини за допомогою методів стимулювання пізнавальної діяльності, де метою цього процесу являється «виховання гармонійної, духовно багатой та цілеспрямованої особистості, яка матиме змогу активно будувати власне майбутнє» [57, с. 2].

Дослідники продуктивності вирізняють два рівні, за якими класифікують людей щодо прояву продуктивності:

- первинний рівень – це продуктивність, яка проявляється мимовільно та безпосередньо пов'язана з раптовим виникненням ідей, високим рівнем натхнення, піковими переживаннями.

- вторинний рівень – це продуктивність, яка проявляється довільно, пов’язана з важкою працею, тривалим періодом натхнення, прагненням до постійної досконалості.

Якщо у процесі продуктивності задіяні обидва вище описані рівні, то тоді продуктивність стає інтегрованою. Цей вид надає особистості можливість формувати та втілювати великі твори філософії, мистецтва, науки [25, с. 14].

Згідно з дослідженням С. Цимбал-Слатвінської, в основу формування продуктивного мислення входять такі компоненти як: ерудиція, самоосвіта, формування світогляду, формування емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу та до себе, досвід пізнавальної діяльності, здатність креативно мислити (інтелект) та оволодіння системою наукових знань [55, с. 238].

На основі вище зазначеного можна вважати, що у зміст прояву продуктивного мислення входить:

- розвиток інтелекту, який відбувається на основі розвитку пізнавальних функцій та психічних процесів (пам’ять, увага, мислення тощо) людини;
- розуміння важливості знань, які здобуваються в школі, для життя, суспільно-корисної діяльності та власного майбутнього загалом;
- розвиток допитливості, кмітливості, активності під час навчально-пізнавального процесу, а також прагнення самостійно виконувати різні види діяльності в класі та вдома;
- уявлення дитини про наукову організацію навчально-пізнавальної діяльності, формування навичок самостійного читання різних жанрів літератури, а також уміння виражати власне ставлення до прочитаного;
- виховання поваги до розуму та інтелектуально розвинених людей, мотивація бути розумною особистістю тощо [53].

На розвиток продуктивності мислення впливають: навколишнє середовище та емоції особистості. Це проявляється у:

- полегшені або ускладненні середовищем доступу до ресурсів;

- встановлених суспільством нормам доступної творчої поведінки;
- у впливі самих продуктів творчості на розвиток суспільства;
- можливості автора висловлювати різноманітні пережиті емоції під час власної діяльності або у продукті власної діяльності;
- позитивні емоції мають вагомий вплив на психічний стан людини, який є сприятливим для її творчо-продуктивної діяльності [28, с. 121].

Дослідники Г. Г. Кіт та С. С. Сімоновська зазначають, що процес продуктивності мислення дітей молодшого шкільного віку є безперервним, адже відбувається під час навчально-пізнавальної діяльності у школі, під час трудової, науково-дослідної та творчої діяльності, в процесі спілкування з однокласниками, однолітками та дорослими, а також через інформацію, що надходить із засобів масової інформації [24].

Дослідник С. У. Гончаренко зазначає, що пік інтенсивного розвитку продуктивності мислення припадає саме на період раннього дитинства, молодшого шкільного, підліткового та юнацького віку. Він відбувається стихійно:

- по-перше, завдяки взаємодії особистості з навколишнім середовищем як природнім, так і соціальним за допомогою методу спроб і помилок;
- по-друге, через свідоме навчання, цілеспрямоване засвоєння знань, умінь та навичок завдяки ефективному керівництву педагога [36, с. 290].

Варто зазначити, що найбільше на процес продуктивного мислення молодшого школяра впливає виконання ним пізнавальних та проблемних завдань, де потрібно шукати шляхи вирішення проблеми, проявляти самостійність мислення, творчий підхід тощо.

Також Г. Г. Кіт та С. С. Сімоновська встановили ряд умов, за яких можливий ефективний процес продуктивного мислення, серед них:

- ретельний підхід педагога до вибору змісту навчального матеріалу та методів його подачі учням, що відповідає віковим особливостям, досвіду та рівню пізнавальної активності молодших школярів;
- наявність зв'язку навчання з практичною діяльністю та життям учнів;

- відповідно організоване навчально-розвивальне середовище, методичне забезпечення;
- наявність зв'язку між урочною, позакласною та позашкільною діяльністю;
- наявність взаємозв'язку школи з сім'єю;
- загальна інтелектуальна атмосфера в колективі класу тощо [24].

Отже, на основі вище зазначеного, можна стверджувати, що продуктивне мислення дітей молодшого шкільного віку має бути спрямоване на активізацію мисленнєвої діяльності та логічних операцій, на розвиток пізнавальних процесів, на розкриття творчого та дослідницького потенціалу молодшого школяра. Цьому процесу повинні сприяти ретельно підібрані педагогом методи та прийоми, які відповідають віковим та індивідуальним особливостям кожної дитини.

Адже, продуктивне мислення характеризується як процес генерування нових ідей та втілення їх у реальні об'єкти, на який впливають різноманітні зовнішні та внутрішні чинники: суспільство, оточення особистості, її емоції, задатки, мотивація тощо.

1.2. Особливості розвитку продуктивного мислення у молодших школярів

У початковій школі під час уроків велику увагу педагоги приділяють розвитку продуктивності мислення, що включає: навчання учнів розрізняти властивості предметів природи, установляти причини деяких явищ, розв'язувати та аналізувати різні ситуації, бачити зв'язки і відношення між об'єктами та явищами, читати та аналізувати прочитане, здійснювати пошуки нової інформації та уміти застосовувати її, а також креативно, творчо мислити тощо.

Так, на основі Державного стандарту початкової освіти можемо стверджувати, що всебічно розвинена дитина, її таланти, здібності та уміння,

рівень сформованості її ціннісних орієнтацій, самостійності, творчості та допитливості, які відповідають її віковим та індивідуальним психофізіологічним особливостям і потребам, є основним напрямом роботи для навчальних закладів будь-якого типу [17].

Під час освітнього процесу у початковій школі учні набувають ключових компетентностей, в основі яких лежать певні вміння, а саме: критично і системно мислити; обґрунтовувати та адекватно відстоювати свою думку, позицію, запропоновану ідею тощо; комунікативні вміння, які є основою для ефективної співпраці кожної особистості у команді; розвиток творчо-пошукових здібностей.

Концепція Нової української школи наголошує на збереженні цінностей дитинства, необхідності у активній гуманізації навчально-виховного процесу, особистісно-орієнтованому підході, розвитку здібностей учнів та організації навчально-предметного середовища. Впровадження та реалізація комплексу поданих завдань забезпечать позитивний психологічний комфорт і сприятимуть проявам продуктивного мислення у молодших школярів [26].

Також, це все можна назвати компонентами академічних досягнень учнів початкової школи. Тобто від рівня продуктивності мислення залежить рівень академічних досягнень учня.

В процесі організації освітньої діяльності молодших школярів педагоги першочергово звертають увагу на вікові особливості дітей даного віку, адже від цього чинника залежить ефективність формування та розвитку продуктивності мислення.

Психофізіологічні чинники молодших школярів характеризуються такими властивостями як:

- нейрофізіологічне дозрівання мозку, а також, як наслідок цього, гнучкість і пластичність мовлення та активний розвиток мисленнєвих процесів;
- розвиток пам'яті, мислення, уваги, уяви, здатності до імітації та наслідування;

- високий рівень сензитивності, відсутність негативних стереотипів, довіра та відкритість до впливу зовнішніх факторів;
- готовність та інтерес до навчальної діяльності, мотивація на успіх;
- довірливі, продуктивні та стійкі пізнавальні процеси;
- готовність дитини самостійно керувати власною поведінкою відповідно до прийнятого рішення чи наміру [46, с. 4].

Згідно з дослідженнями Л. І. Божович щодо розвитку продуктивності мислення у молодшому шкільному віці, то формування та перебудова такого мислення активно відбувається під час шкільного навчання і на основі уже здобутих знань та досвіду.

Науковець зазначає, що молодший шкільний вік є тим періодом, коли продуктивність мислення дитини визначається процесом звільнення від безпосереднього зв'язку з конкретним предметним змістом, при цьому зберігається ще повністю його наочно-образний характер.

Проте варто зазначити, що під час навчально-пізнавального процесу, а саме під впливом засвоєння нових знань, умінь, навичок та досвіду мислення дітей починає набувати іншої спрямованості й іншого змісту. В цей період метою мислення дитини є не тільки пошук ефективних шляхів вирішення практичних завдань, а й активний запуск процесу сприймання та засвоєння систематичних знань, тобто в цьому випадку мислення постає як засіб засвоєння основ різних наукових галузей [35, с. 54].

Науковець у галузі психології О. Білоус описує такі зміни у психічних процесах, а особливо – мислення, дітей молодшого шкільного віку: відбувається перехід від доопераційного мислення до мислення на рівні конкретних операцій. Так, завдяки цьому мисленнєвому процесу, у молодших школярів розвивається здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між об'єктами навколишнього середовища, але у тому випадку якщо вони є безпосередніми спостерігачами змін у змісті, структурі та діях об'єкта [5].

Мисленнєва діяльність та навчально-пізнавальний процес є взаємопов'язаними. Для мисленнєвого процесу характерні:

- пластичність, яка проявляється у великій кількості пропонуванних рішень щодо процесу навчально-пізнавальної діяльності;
- рухливість – це можливість переходити від одної складової проблеми до іншої, висловлюючи різне бачення її вирішення;
- оригінальність, що проявляється у несподіваних, індивідуальних та неповторних рішеннях [15].

У молодшому шкільному віці в дитини вже достатньо розвинене критичне мислення, проте, воно є ситуативним і спонтанним. Також, дитина уже має змогу сформулювати внутрішній план дій, що є сприятливим для навчально-пізнавальної діяльності.

Водночас ця діяльність є сприятливою для чуттєвого і раціонального пізнання, що робить мислення дитини повноцінним, різностороннім і налаштованим до відкриттів. Отже, мислення та навчальна діяльність у молодшому шкільному віці є взаємопов'язаними.

Кількість та різноманіття досвіду, який дитина одержує під час навчально-пізнавальної діяльності у початковій школі, є важливою передумовою для її якісного та успішного мисленнєвого розвитку.

Дослідники у галузі психології зазначають що, навчально-пізнавальна діяльність у початковій школі є провідною, та є наслідком особливостей формування та розвитку в дітей молодшого шкільного віку таких основ життєдіяльності як: пізнавальні інтереси, емоційно-вольова та мотиваційна сфера.

На основі цього варто зазначити, що у молодшому шкільному віці у дітей проявляється високий рівень пізнавальної активності, що має безпосередній вплив на рівень продуктивності мислення. На думку, дослідниці активного пізнання Т. Шамової, пізнавальна активність полягає у розумовій діяльності школяра, що сприяє досягненню певної пізнавальної мети, а також, як інтелектуально-орієнтовну реакцію на нову інформацію у зв'язку з пізнавальною потребою.

Також, науковиця вважає пізнавальну активність якісною діяльністю, за допомогою якої учень розкриває свою особистість, власне ставлення до змісту та характеру діяльності, застосовує власні морально-вольові зусилля на досягнення навчально-пізнавальної мети [58].

Пізнавальна активність дитини – це свідома готовність до пізнання з застосуванням посиленої розумової та практичної діяльності під час процесу оволодіння знаннями, вміннями та навичками, а також прояв самостійності, творчості у вирішенні навчальних завдань. Вона характеризується безперервністю та цілісністю.

Проте варто зазначити, що однією з основних форм навчальної діяльності, яка ефективно впливає на пізнавальну активність, і поряд з цим активно розвиває продуктивність мислення молодших школярів є гра. Учні початкової школи активно залучаються до гри, а особливо до дидактичної гри, для того, щоб пізнавати навколишній світ під час навчально-ігрової діяльності, ділитися власним досвідом, знаннями, новими ідеями тощо[46].

Продуктивність мислення дитини молодшого шкільного віку найкраще активізується на заняттях, де є можливість проявити та реалізувати власні ідеї та задуми за допомогою гри. Коли дитина самостійно розв'язує поставлені задачу чи проблему в ігровій формі, тоді вона проявляє креативність, логічність, критичність та інші ознаки продуктивності мислення.

Дослідники Т. П. Іванова та Г. Б. Мазилова вказують, що продуктивне мислення молодшого школяра проявляється через новизну свого продукту, своєрідність процесу його отримання та істотний вплив на розумовий розвиток дитини. Це означає, що основу продуктивності мислення складають: широке використання засвоєних знань; подолання бар'єру минулого досвіду; відмова від стереотипності мислення; прояв умінь поєднувати наявні знання та досвід із вимогами проблемної ситуації [23, с. 42-43].

Проте варто згадати про особливості дітей, які тільки починають пристосовуватися (адаптуватися) до нового шкільного життя. Буває так, що більшість дітей відчують значні труднощі адаптації. Це проявляється у їх

фізичній та психологічній напруженості, що має значний вплив на продуктивність мислення [9].

У деяких дітей можуть проявлятися: млявість, плаксивість, порушення сну та апетиту, інші діти можуть бути надмірно збудженими, дратівливими та надто запальними. Це все стає причиною виникнення втоми через емоційне перевантаження. Втома, в свою чергу, здатна сприяти зривам у поведінці та примхам дитини.

Тому важливо знайти підхід до такої дитини: старатися не перевантажувати її, дослухатися до неї, допомогти адаптуватися до нового середовища та нових обов'язків. В цьому посприяють різноманітні інтерактивні методи навчання, які розвантажують освітню систему, даючи дитині змогу легко здобувати знання, адаптуватися, а також сприяють активному розвитку продуктивності мислення, адже задіюють усі психічні процеси.

Це підтверджують і науковці, які вважають, що відносно сприятливі умови навчання сприяють зниженню рівня психологічної напруженості, а це безпосередньо впливає на якість мисленнєвого процесу, тобто його продуктивність [9].

Варто зазначити, що у сучасних дослідження активно обговорюється новітня модель за Т. Хурсоном, яка є структурованою основою для творчого розв'язання проблем молодшими школярами та використовується педагогами та психологами задля розвитку продуктивності мислення як індивідуально, так і під час групової роботи. Ця модель складається зі шести кроків:

- 1 крок – запитання «Що відбувається?»;
- 2 крок – запитання «Що таке успіх?»;
- 3 крок – запитання «У чому проблема?»;
- 4 крок – формулювання відповідей;
- 5 крок – організація середовища;
- 6 крок – систематизація ресурсів [63].

Варто зазначити, що розвиток продуктивності мислення у молодших школярів залежить від рівня сформованості у них таких видів мислення як: творче, критичне, креативне, логічне, алгоритмічне.

Згідно з дослідженнями Л. О. Варяниці, яка проаналізувала специфіку розвитку критичного мислення в психолого-педагогічних умовах НУШ, науковиця визначає його як уміння особистості самостійно аналізувати та оцінювати інформацію, яку вона отримує з навколишнього середовища, а також уміння здійснювати пошук ефективних рішень, які сприятимуть розв'язку різноманітних проблемних ситуацій, при цьому враховуючи зазначені критерії.

Також дослідницею було запропоновано певні особливості формування та розвитку критичного мислення в учнів початкової школи:

- спрямування освітнього процесу не на запам'ятовування та автоматичне відтворення підготовлених педагогом знань, а на сприймання, осмислення та перетворення засвоєної інформації;
- впровадження різноманітних методів та прийомів, які входять у систему технологій активного навчання, які створюють умови для самостійного пошуку, дослідження та інтерпретації дітьми певного матеріалу;
- розвиток умінь самостійної постановки питань, які цікавлять та пошук відповідей на ці запитання, а також наведення логічних аргументів та формулювання власних гіпотез, тверджень тощо [8, с. 216].

На думку вченої О. В. Хвостенко, важливою основою для розвитку продуктивного мислення у дітей молодшого шкільного віку є гармонійна робота обох півкуль головного мозку, тобто необхідно розвивати як творчі задатки, так і логіку дитини. Дослідниця вважає, що коли вчитель початкових класів свідомо використовує знання про відмінності роботи великих півкуль головного мозку, тоді це матиме сприятливий вплив на гармонійну їх діяльність, і паралельно з цим, на активізацію продуктивного мислення дитини [55, с. 60-61].

Отже, до характерних особливостей дітей молодшого шкільного віку, що впливають на розвиток продуктивності мислення, належать:

- довірливість до зовнішнього світу;
- мітологічність світогляду, що проявляється у переплетенні реального з фантастичним, що є наслідком активного розвитку фантазії та уяви у молодших школярів;
- вільний розвиток уяви та почуттів;
- наївний об'єктивізм та егоцентризм;
- наслідування, що є несвідомим та залежним від почуттів або задуму дитини;
- позасуб'єктивний характер почуттів та уваги;
- формування моральних ідеалів, авторитетів, зразків;
- усвідомлене перенесення ділових та серйозних відносин з людьми у гру;
- постійно змінні емоційні переживання, внутрішня індивідуальність;
- конформізм, що проявляється в естетичних та етичних оцінках й діях, які сформовані на оцінці дорослими моральних понять добра і зла [53, с. 2].

Якщо ж не створювати позитивні умови для навчально-пізнавальної діяльності дитини молодшого шкільного віку, тоді психологічна напруженість може зберігатися та негативно впливати на загальний психологічний та фізичний стан дитини.

Перед тим як залучити молодших школярів у процес навчально-пізнавальної діяльності педагоги повинні знайти ефективні шляхи рішення щодо проблеми організації вирішення однакових освітніх завдань учнями, у яких наявний різний рівень досвіду та які проявляють власну продуктивність мислення.

Для того, щоб вирішити цю проблему педагогам необхідно підбирати засоби, прийоми та методи роботи, які будуть доцільними та ефективними під час освітнього процесу, а також сприятимуть, щоб кожен учень мав можливість проявити себе, збагатити власний досвід, розвивати власне

продуктивне мислення та сформувати стійкі уміння та навички навчально-пізнавальної діяльності.

Завдання психолога та педагога в процесі розвитку продуктивності мислення дітей молодшого шкільного віку полягає у регулюванні процесу творчого пошуку дитини, розпочинаючи від простого і завершуючи складним.

Психолог допомагає педагогу створювати різноманітні проблемні ситуації, що сприяють активній творчій діяльності, мотивації до прояву креативних рішень та спрямованості дитини, формувати та розвивати її уяву, здатність розуміти певні закономірності, прагнення систематично вдосконалювати себе, активно розв'язувати щораз складніші завдання [6, с. 171].

Під час процесу створення умов для розвитку продуктивного мислення дітей молодшого шкільного віку, варто врахувати думку дослідника В. Моляко, який наголошує на тому, що розвиток творчого, креативного та продуктивного мислення вимагає дотримання низки педагогічних принципів: гуманізації, національної спрямованості, доступності, наступності, наочності, діалектичної взаємодії, індивідуального підходу [35, с. 3-5].

Дослідники виділяють ряд засобів для розвитку продуктивності мислення учні початкової школи: добірка та надання великого різноманіття креативних, творчих та дослідницько-пошукових вправ та завдань під час пізнавальної діяльності; можливість виконувати роботу окремими групами; впровадження різноманітних ігрових методів, прийомів та дидактичних матеріалів [52, с. 8].

На основі цього, можна охарактеризувати процес навчально-пізнавальної та виховної діяльності, спрямованих на розвиток продуктивності мислення особистості: свобода особистості у думках та діях; спільна та результативна діяльність; рівність учасників процесу діяльності; унікальність та індивідуальність кожної особистості; взаємовиховання та взаємонавчання між педагогом та учнями; створення педагогом умов для аналізу та переосмислення учнем особистого досвіду [1, с. 46].

Для того, щоб у молодших школярів розвивалося продуктивне мислення варто сприяти розвитку їхньої творчості, креативності, дослідницьких навичок, при цьому необхідно зважати на індивідуальний стиль та рівень розвитку кожної дитини, в цьому можуть допомогти нижче наведені поради:

- необхідно акцентувати увагу на індивідуальні інтереси дитини, сприяти їх активному розвитку. Варто зазначити, що діти найбільше надають перевагу тій діяльності, яка привертає їхню увагу, утримує її, а також активно стимулює уяву.
- під час спілкування з учнями початкової школи необхідно використовувати відкриті (повні) питання, а також потрібно розвивати у дітей вміння формулювати такий вид питань. Варто наголосити на тому, що доцільно уникати таких питань, які передбачають односкладову відповідь: «так», «ні» тощо.

Відкриті питання це той вид питань, які сприятливо впливають на розвиток продуктивності мислення дитини, вони стимулюють до продуктивності, а також є причиною виникнення у дитини потреби самостійно здійснювати пошук відповідей на них. На нашу думку, доцільно ставити дитині такі запитання: «Які відчуття виникають під час перегляду (вивчення)...?», «На твою думку, чому важливо...?», «Як ти вважаєш, для чого потрібно...?» тощо.

Розвиток продуктивності повинен відбуватися і в повсякденному житті [59, с. 98].

Розвиток продуктивності мислення особистості молодшого школяра відбувається за п'ятьма етапами:

1. Активне підвищення рівня досвіду, знань, умінь та навичок під час навчально-пізнавальної діяльності та поза нею.
2. Формування задуму, який є основою для створення мети та засобів її досягнення, а також для самої діяльності. Задум – це уявне відтворення окремих елементів творчої діяльності та її результату – цілісного образу.

Він впливає на активізацію фантазії та уяви, а також рівня натхнення та енергії для втілення мети.

3. Період усвідомлення мети діяльності та власних можливостей щодо її втілення. Саме на цьому етапі особистість звертається до власного досвіту та набутих знань.
4. Етап планування, чернеток, пробних варіантів для формування реальних уявлень щодо діяльності.
5. Етап кінцевого формування задуманої мети та результатів. Підготовчі варіанти формуються у одне ціле, кінцеве. З'являються перші характерні особливості продукту діяльності, проте, вони ще потребують вивчення, уточнення, доповнення додатковими елементами, які підкреслять об'єкт.

У даний період можуть виникати нові задуми на основі уже наявного – це все вже є процесом продуктивного мислення [52, с. 6].

На сучасному етапі функціонування початкової школи, яка зазнала нових реформ, а саме перехід на концепцію нової української школи (НУШ), навчально-пізнавальна діяльність молодших школярів характеризується як цілісний процес, де за допомогою впровадження інтерактивних та комунікативних методик і технологій педагоги розвивають усі навички учня, підвищують рівень його мотивації до навчання, створюють комфортний стиль навчання, що сприяють легкому запам'ятовуванню та відтворенню навчальної інформації. Проаналізуємо їх детальніше у 2 розділі нашого дослідження.

Також варто наголосити і на допитливості дітей молодшого шкільного віку, яка є основою для продуктивної діяльності, яка направляє дитину на пошуки нового й застосування різноманітних рішень, через що остання отримує від цього особливе задоволення, інколи значно більше, ніж від кінцевого результату.

На нашу думку, саме допитливість молодших школярів, сприяє їх потягу до прояву креативності та творчості. Молодший шкільний вік є тим періодом,

коли потрібно максимально залучати дитину до різних видів творчої та дослідницької діяльності, щоб активно розвивати її продуктивне мислення.

Варто зазначити, що якщо не забезпечувати потребу дитини у цьому досвіді, тоді це може спричиняти негативні психологічні наслідки для наступного покоління дітей. Це пов'язано з тим, що саме занурення у творчий, дослідницький процес допомагає дитині ставати ближче до духовно-моральних цінностей людства [48, с. 198].

Відсутність внутрішніх бар'єрів – це основа для активного розвитку продуктивності мислення дитини. Проте, варто вказати на певні перешкоди щодо його активного розвитку:

- сімейні умови: конфлікти у родині, які позбавляють енергії; дуже низькі бажання та занадто мінливі очікування сім'ї;
- хронічна відсутність або нестача мотивації, загальмоване навчання або навпаки навчання згідно з складнішою програмою;
- психологічний тиск ровесників, які вимагають відповідності сталим нормам та схожістю з іншими;
- самотність, ігнорування друзями, педагогом, ровесниками, батьками;
- інтерналізовані проблеми: депресивність, тривожність, уникнення невдач, низька впевненість у власних силах та можливостях;
- екстерналізовані проблеми: непослух, істерика, агресивність, дратівливість;
- порушення здібностей до пізнавальної діяльності, які автоматизують виконання запропонованих дій;
- нехарактерні для дитини види здібностей, які не відповідають завищеним очікуванням дорослих;
- порушення саморегулювання: низька організованість, сильна імпульсивність, високий рівень дефіциту уваги тощо [2, с. 98].

Також, вважається, що саме батьки та педагоги є тими людьми, які створюють навколо дитини сприятливу атмосферу для її всебічного розвитку

та мають безпосередній вплив на розвиток продуктивного мислення дитини молодшого шкільного віку. Вкрай важливо, коли дорослі підтримують дитину та сприяють прояву її креативності та творчій діяльності.

Зазвичай батьки думають, що стиль виховання є однаковим для різного віку. Але, це не так. Молодшого школяра не виховують як дошкільника, у них по різному сформовані психічні процеси.

Дорослим важливо підтримувати ініціативу дитини висловлювати свої фантазії та міркування. Створювати проблемні ситуації, у яких учні можуть проявляти власну креативність, творчість, дослідницько-пошукові навички тощо. Заохочувати дітей до наполегливої діяльності, прояву уважності, самостійності, ініціативності. Потрібно запитувати у дитини про шляхи вирішення завдання та заохочувати самостійність дітей.

Вплив батьків та педагога на розвиток творчої та креативної особистості молодших школярів є вкрай важливою. Це пов'язано з тим, що дитина звертає увагу на дорослих, як авторитетів, що її направляють.

Атмосфера, яку створюють батьки вдома та вчитель у школі, безпосередньо впливає на розвиток та формування продуктивності мислення особистості молодшого школяра, на його активну життєву позицію, його самопочуття, самооцінку та задоволення своїм життям.

Якщо батьки та педагог не надають кожній дитині можливостей максимально розвивати свої творчі, пошуково-дослідницькі здібності, глибоко і міцно засвоювати інформацію надану під час навчально-пізнавального процесу, то у них можуть виникати глибокі деформації та порушення в розвитку і становленні її всебічно розвиненої особистості. Тому необхідно використати всі можливі шляхи для гармонійного, активного розвитку кожної дитини.

1.3.Констатувальне дослідження проблеми розвитку продуктивного мислення у роботі з учнями початкової школи

Згідно з основами компетентісного навчання нової української школи, вчителі початкової школи повинні приділяти велику увагу формуванню й розвитку продуктивного мислення у дітей молодшого шкільного віку, адже воно є одним із основних факторів позитивного та активного всебічного розвитку кожної дитини, а також її реалізації у суспільстві як цінної особистості.

Розуміння чинників, які мають безпосередній вплив на розвиток продуктивності мислення у дітей молодшого шкільного віку, може допомогти фахівцям підбирати ті методики, технології, методи та прийоми, які сприятимуть активному розвитку продуктивності мислення у цієї категорії дітей.

На основі результатів використання різноманітних методик діагностики продуктивності мислення, було сформовано ряд загальних принципів її оцінки:

- рівень гнучкості, що формується на процесі швидкому мисленнєвому реагуванню дитини під час зміни змісту завдання, вправи, питання тощо;
- рівень оригінальності, що формується на відношенні кількісної суми окремих оригінальних відповідей щодо загальної кількості відповідей;
- рівень унікальності, що формується на відношенні кількості унікальних відповідей щодо їхньої загальної кількості.

Щоб діагностика продуктивності мислення у дітей молодшого шкільного віку пройшла ефективно, а отримані результати були максимально якісними, потрібно дотримуватися ряду умов:

- не обмежувати діагностику часовими рамками;
- мінімізувати мотивацію дітей щодо досягнення конкретних результатів;
- не критикувати дії та не вимагати мотивації у тих, хто проходить тестування;

- в інструкції до діагностування не наголошувати на необхідних результатах.

Виконуючи дані умови, можна побачити реальну картину рівня продуктивності мислення серед учасників діагностики, виявивши серед них особистостей із насправді високим рівнем продуктивного мислення.

Проте на основі отриманих результатів не потрібно категорично ділити учасників на високі та низькі рівні продуктивності мислення, адже, як відомо, у кожної людини продуктивність мислення є, і проявляється вона за різних обставин.

Відповідно до цього освітня програма передбачає широке використання досліджень. Для того, щоб виявити рівень продуктивності мислення в учнів початкової школи, а також визначити проблематику розвитку цього виду мислення, було проведено діагностику та констатувальне дослідження.

У цьому дослідженні брали участь 28 дітей, які навчаються у початковій школі Банилово-Підгірнівської гімназії, а також 7 вчителів початкової школи цієї ж гімназії. Дослідження проводилося у закладі освіти за допомогою анкетування вчителів та методик діагностування продуктивності мислення в учнів.

Констатувальне дослідження та діагностика проводилися на основі реалізації чотирьох етапів:

1. Підготовчий етап дослідження.
2. Дослідницький етап, що охоплює: констатувальний експеримент: визначення проблеми розвитку продуктивного мислення у роботі з учнями початкової школи.
3. Аналіз та узагальнення даних дослідження.
4. Інтерпретація результатів дослідження та формулювання висновків.

На дослідницькому етапі було проведено констатувальне дослідження: здійснено діагностику продуктивності мислення за допомогою нище зазначених методик:

1. Експрес-метод Д. Джонсона на дослідження рівня продуктивності мислення, що складається з восьми характеристик, які учасник опитування, або сам експериментатор у ході спостереження за учасниками діагностики, повинен оцінити, відповідно до того, на скільки часто вони проявляються у нього: 5 – «Постійно», 4 – «Часто», 3 – «Іноді», 2 – «Рідко», 1 – «Інколи» (Додаток А).

Загальна оцінка продуктивності є сумою балів за восьми характеристиками (мінімальна оцінка 8, максимальна – 40).

Розподіл сумарних оцінок за рівнями продуктивності:

- 40-27 – високий рівень
- 26- 14 – середній рівень
- 13 – 0 – низький рівень

2. Проведення анкетування вчителів початкової школи, які працюють у Банилово-Підгірнівській гімназії, щодо розвитку продуктивності мислення дітей молодшого шкільного віку (Додаток Б).

Отже, обрані методи діагностики рівня продуктивності мислення в учнів початкової школи, а також анкетування вчителів початкової школи щодо розвитку продуктивності мислення учнів, дозволяють визначити, які заходи варто використовувати для покращення процесу розвитку продуктивності мислення у цієї категорії дітей.

Після реалізації вище зазначених методик та анкетування, а також після отримання результатів було проаналізовано та узагальнено отримані дані, а також інтерпретовано їх у вигляді діаграм та формулювання висновків.

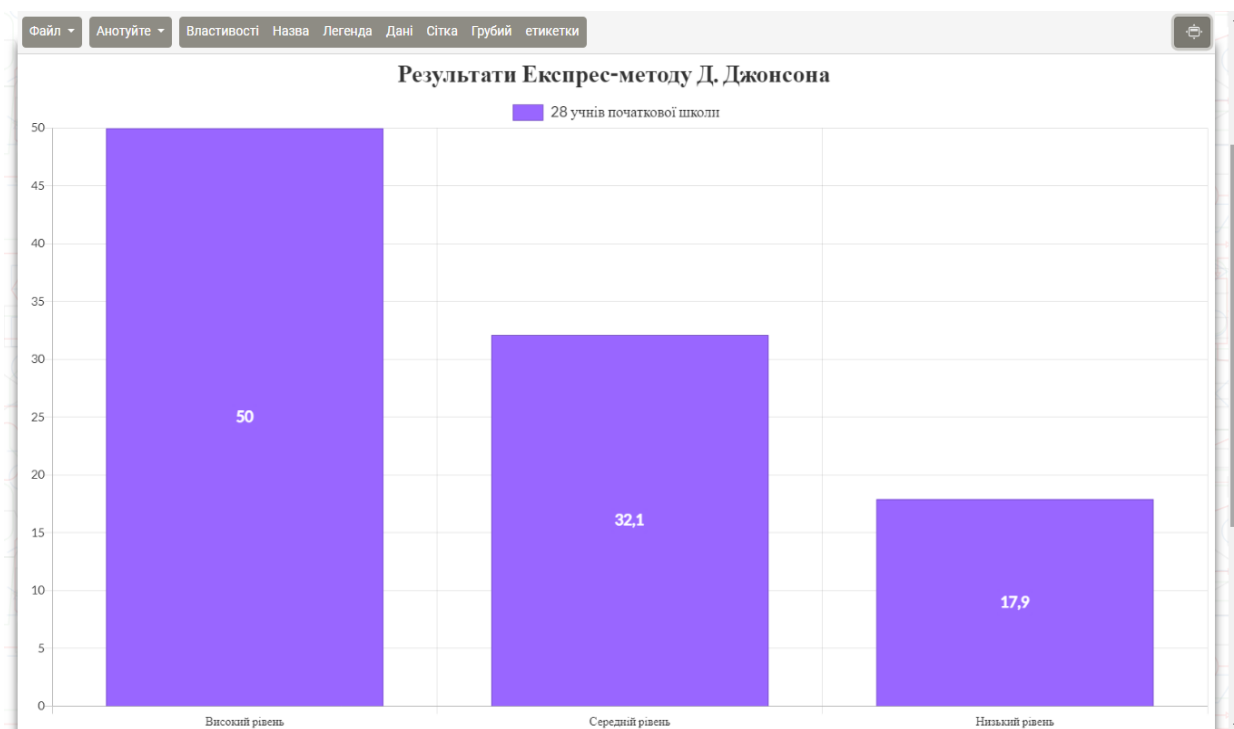
Отже, варто перейти до аналізу результатів діагностик.

Загальна характеристика учасників опитування: 28 учнів початкової школи та 7 вчителів початкових класів.

Після проведення діагностики під час констатувального експерименту за експрес-методом Д. Джонсона на дослідження рівня продуктивності, було виявлено, що:

- високий рівень (27 – 40 балів) – 14 дітей (50%);

- середній рівень (14 – 27 балів) – 9 дітей (32,1%);
- низький рівень (0 – 13 балів) – 5 дітей (17,9%) (Діаграма 1.1).

Діаграма 1.1. Результати діагностики за Експрес-методом Д. Джонсона

Після проведення анкетування вчителів початкової школи під час констатувального експерименту, було визначено, що:

- 5 учасників дослідження (вчителі) (71,4%) розуміють сутність поняття «продуктивність мислення» та під час уроків часто використовують різні методи та прийоми розвитку продуктивності мислення;
- найчастіше вчителі початкової школи використовують методи продуктивності мислення на уроках «Я досліджую світ», серед цих методів: проблемні ситуації, проекти, досліди тощо;
- серед умов ефективного розвитку продуктивності мислення на уроках педагоги визначають: ефективне подання обраних методів та прийомів, залучення усіх учнів класу до різних проектів та дискусій, розвиток творчості та креативності учнів.

Отримані результати проведених діагностик під час констатувального дослідження підтверджують те, що діти у молодшому шкільному віці мають високий показник схильності до пошуку нових способів вирішення різноманітних проблемних ситуацій, які вимагають не лише попередньо засвоєних знань, а й пошуку та сприймання нових.

Пошукова поведінка учнів початкової школи характеризується потребою до освоєння та вивчення нового простору, групи однолітків тощо, їхньою добре розвиненою кмітливістю, творчими здібностями, креативним мисленням, схильністю усе досліджувати, які проявляються у різних складних ситуаціях, схильністю до пошуку нових, нетрадиційних рішень тощо.

Також діти у молодшому шкільному віці мають високий показник схильності до швидкості, оригінальності та гнучкості мислення, що є основними компонентами продуктивності мисленнєвого процесу. Вони швидко генерують нові ідеї, часто при цьому не повторюючись.

На основі отриманих результатів анкетування вчителів початкової школи можна стверджувати, що готовність вчителів використовувати методи та прийоми розвитку продуктивності мислення, а саме різноманітні проблемні ситуації, а також їхнє розуміння самої сутності продуктивності мислення сприяє ефективній організації навчально-пізнавального процесу та розвитку продуктивності мислення учнів початкової школи.

Висновки до першого розділу

У першому розділі було розкрито сутність поняття «продуктивність мислення» та визначено особливості його розвитку в учнів початкової школи. Так, продуктивне мислення вважається системним (багаторівневим, багатовимірним) психічним утворенням, яке містить такі компоненти як інтелектуальний потенціал особистості, її мотивація, негативні або позитивні

емоції, рівень естетичного розвитку та компетентності, комунікативні параметри тощо.

Під час освітнього процесу у початковій школі учні набувають ключових компетентностей, в основі яких лежать певні вміння, а саме: критично і системно мислити; обґрунтовувати та адекватно відстоювати свою думку, позицію, запропоновану ідею тощо; комунікативні вміння, які є основою для ефективної співпраці кожної особистості у команді; розвиток творчо-пошукових здібностей.

У молодшому шкільному віці у дітей проявляється високий рівень пізнавальної активності, що має безпосередній вплив на рівень продуктивності мислення. Пізнавальна активність полягає у розумовій діяльності школяра, що сприяє досягненню певної пізнавальної мети, а також, як інтелектуально-орієнтовну реакцію на нову інформацію у зв'язку з пізнавальною потребою.

Також пізнавальна активність є якісною діяльністю, за допомогою якої учень розкриває свою особистість, власне ставлення до змісту та характеру діяльності, застосовує власні морально-вольові зусилля на досягнення навчально-пізнавальної мети.

Продуктивність мислення дитини молодшого шкільного віку найкраще активізується на заняттях, де є можливість проявити та реалізувати власні ідеї та задуми за допомогою гри. Коли дитина самостійно розв'язує поставлену задачу чи проблему в ігровій формі, вона проявляє креативність, логічність, критичність та інші ознаки продуктивності мислення.

Вважається, що продуктивне мислення молодшого школяра проявляється через новизну свого продукту, своєрідність процесу його отримання та істотний вплив на розумовий розвиток дитини. Це означає, що основу продуктивності мислення складають: широке використання засвоєних знань; подолання бар'єру минулого досвіду; відмова від стереотипності мислення; прояв умінь поєднувати наявні знання та досвід із вимогами проблемної ситуації.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНОГО МИСЛЕННЯ

УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ МОДЕЛЮВАННЯ

ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

2.1. Розв'язання проблемних ситуацій як засіб розвитку продуктивного мислення учнів школи I ступеня

Сучасні реалії вимагають від освітніх закладів формувати всебічно розвинену особистість, яка здатна вирішувати будь-які життєві ситуації. Тому сучасні вчителі все частіше звертають увагу на проблемне навчання, де є змога використовувати та створювати різноманітні проблемні ситуації.

Проблемне навчання в наукових працях різних вітчизняних та зарубіжних науковців розглядається як засіб та технологія, що лежить в основі розвивальної освітньої підготовки, який:

- мотивує учнів активно засвоювати нові знання учня;
- ефективно формує в учнів пізнавальний інтерес до навчально-пізнавальної та творчо-пошукової діяльності;
- залучає кожного учня здійснювати пошук нових ефективних шляхів вирішення поставлених задач;
- сприяє розвитку учнівської творчості та формуванню вагомих для суспільства рис особистості [40, с. 197].

Одним із найбільш ефективних методів проблемного навчання є метод створення проблемних ситуацій.

Проблемна ситуація, як основний елемент проблемного навчання є тією ситуацією, де у суб'єкта проявляється бажання розв'язувати складні для себе задачі. Для того, щоб задовольнити це бажання йому може не вистачити відповідної інформації (знань) і в цьому випадку він починає самостійно шукати необхідну інформацію та засвоювати її, тобто відбувається процес самонавчання [40, с. 197].

Згідно з визначенням С. М. Дубяги, поняття «проблемна ситуація» є інтелектуальним утрудненням людини, що здатне виникати у тому випадку, коли вона не знає або не розуміє, як саме пояснити певне явище, факт, процес дійсності, а також не має можливості та ресурсів досягти мети за допомогою відомого їй способу дії. Це стає мотивацією для людини, щоб здійснити пошук нового способу, який стане поясненням або способом дії» [19, с. 46].

Дослідник зазначає, що проблемні ситуації спонукають людину до продуктивної, дослідницької, пізнавально-творчої діяльності, а також активізують мислення, позитивно впливають на розумову діяльність завдяки процесу постановки та вирішення проблемних питань.

Щодо використання проблемної ситуації під час уроків у початковій школі, то у цьому випадку, педагог створює навколо учня таке середовище, або моделює такі ситуації, які учень не може подолати простим шляхом (за допомогою уже наявних знань), а в процесі їх вирішення засвоює нові знання та ефективно їх використовує. Такі ситуації викликають в учнів здивування та бажання будь-яким способом знайти їх розв'язок [19, с. 46].

Також трактування поняття «проблемна ситуація» можна зустріти і у різноманітних словниках та енциклопедіях. Наприклад, у одному із довідникових джерел вказується, що проблемну ситуацію створює вчитель, при цьому беручи за основу пізнавальне завдання або проблемне запитання, яке стимулюватиме мислення учнів, буде підвищувати рівень їхньої активності під час процесу набуття знань, вироблення нових умінь та навичок [20, с. 185-186].

Головним елементом проблемної ситуації є невідоме, нове, або те, що потрібно відкрити, пізнати для того, щоб правильно виконати завдання чи певний алгоритм дій.

Варто зазначити, що проблемні ситуації часто допомагають педагогу викликати в учнів пізнавальну потребу, та водночас створити ефективні умови для активного засвоєння нового матеріалу. Викликати вище зазначену потребу можна за допомогою ситуацій, які пов'язані з повсякденним життям та тими

темами, які найчастіше обговорюються оточуючими (ставлення до інших людей, дружба, традиції, природа, мистецтво тощо).

На думку Л. С. Бучек, проблемні ситуації повинні мотивувати учнів формувати різні думки та ідеї, що допомагають не дійти до багатозначного вирішення проблемного питання. Під час обговорення таких ситуацій в кожного учня з'являється можливість здійснити порівняння різних думок, виникає потреба аргументовано захищати свою думку. Так діти вчаться упорядковувати свої думки та висловлювання [7].

Варто наголосити на тому, що значна кількість учених як зарубіжних, так і вітчизняних відносять проблемну ситуацію до першого рівня проблемності (згідно зі ступенем активності учня під час вирішення проблеми) [50]:

- 1-ий рівень – учень здатен успішно справлятися з поставленою перед ним проблемою;
- 2-ий рівень – вчитель у співпраці з учнем створює проблемну ситуацію, яку учень повинен самостійно вирішити;
- 3-ій рівень – учень самостійно створює проблемну ситуацію, а також самостійно, або разом з групою, в яку він входить, в подальшому вирішують її [50, с. 135].

Метод проблемних ситуацій та їх використання на уроках у початковій школі мають в основі важливі особливості, які суттєво різняться від традиційного навчання. Дослідник І. Кучеренко у своїх працях визначає основні компоненти проблемної ситуації, яку використовують педагоги під час сучасного уроку в початковій школі (Таблиця 2.1) [30].

Таблиця 2.1

Компоненти проблемної ситуації

Компонент	Традиційні методики	Проблемна ситуація
Концепція	Навчання – результат діяльності; суб'єкт-об'єктне навчання; орієнтація на зовнішню мотивацію	Навчання – засіб розвитку, процес пізнання і саморозвитку: суб'єкт-суб'єктне навчання; орієнтація на внутрішню мотивацію
Мета	Одержання системи знань, вироблення вмінь і навичок; розвиток мисленнєвих процесів	Загальні та предметні компетентностей і пізнавально-дослідний шлях їх здобуття; формування активної творчої особистості, її комунікативної компетентності; розвиток критичного, креативного мислення, інтелекту, почуттів, волі, свідомості, емоційної та вольової сфери
Зміст	Програмовий сталий фіксований обсяг; кінцева мета навчання; визначається як суто одно предметний; спрямований на розвиток предметних знань, умінь і навичок	Характеризується гнучкістю, пізнавальною значущістю, проблемністю; засіб розвитку учнів; виявляється на міжпредметному рівні; спрямований на формування ключових і предметних компетентностей
Процес навчання	Перебіг навчально-пізнавального процесу – до учня; передача алгоритму способів дій відбувається через вже наявне правило, алгоритм, приклад тощо; авторитарний стиль спілкування; роль учителя є керівною та контролюючою; проявляється однобічна модель взаємодії вчитель – учень; реалізація фронтальної форми навчання; в учнів розвивається пізнавальний інтерес; наявна відсутність вольових зусиль	Перебіг навчально-пізнавального процесу – від учня; передача принципів дій відбувається завдяки самостійній мотивованій, цілеспрямованій, рефлексійній діяльності, тобто через активне учіння; характерний демократичний стиль спілкування; роль учителя - координаційна, організаторська; різнобічна модель взаємодії учитель-учень, учитель-учні, учень-учень/учні; реалізація фронтальних, індивідуальних, групових форм навчання; розвивається інтерес до пізнавальної діяльності, засвоєння знань, вироблення вмінь, формування власної компетентності; відбувається активне вироблення вольових зусиль, уміння досягати необхідного результату
Оцінювання	Передбачаються помилки; наявність одного правильного рішення	Присутнє право на помилку; наявність різних варіантів правильних відповідей; реалізація рефлексії навчальної діяльності

Згідно з вище зазначеним, можна вважати, що сутність проблемної ситуації полягає в процесі осмислення учнем труднощів (теоретичних чи практичних), а шляхи подолання цих перешкод вимагають від учнів здійснювати пошук нових знань чи способів дій. Варто наголосити на тому, що процес вирішення проблемної ситуації є ефективним у тому випадку, коли в школяра вже наявні певні знання, які під час постановки проблемної ситуації можуть бути недостатніми.

Проблемна ситуація може переходити у проблемну вправу чи завдання, зміст якого формулюється вчителем як проблемне питання, що здатне спонукати учнів самостійно, креативно та критично мислити для того, щоб її вирішити. Проте, варто не забувати, що будь яка проблемна ситуація:

- відповідає триєдиній (навчальній, розвивальній, виховній) меті уроку;
- є адекватно життєво наближеною до реальної ситуації спілкування;
- повинна бути зрозумілою для кожного учня та сприяти виникненню навчального інтересу, бажання, мотивації до навчально-пізнавальної діяльності;
- активно розвиває позитивну емоційно-вольову сферу;
- формує досвід дослідної, пошукової, творчої навчальної діяльності;
- розвиває метаконпоненти мислення, формує в учнів впевненість у власній здатності вирішувати навчальні та життєві комунікативні проблеми;
- уможливорює творчу, самостійну, дослідницько-пошукову пізнавальну діяльність.

Найбільшим особистісно-розвивальним ефектом, згідно з твердженням науковця Н. Голуб, володіють проблемні ситуації, ситуації подолання ефекту буденності, пізнавальні завдання, світоглядні парадокси, конструювання прикладів, дидактичні ігри, висування гіпотез, завдання з життєво-практичним змістом, рефлексія логіки викладу тощо [13, с. 113].

Проблемна ситуація, яка була усвідомлена учнем, може переростати в проблему, яка на уроці реалізується через дві форми:

1. У вигляді навчальної теми уроку.
2. У вигляді питання, відповіддю на яке будуть нові знання, уміння та навички, що знову ж таки є темою навчального заняття.

Дослідники у галузі педагогіки вважають, що пошук ефективних шляхів, які сприяють вирішенню сформульованої педагогом проблеми у межах поставленої пізнавально-пошукової ситуації, уточненої та сформульованої у вигляді проблемного запитання, вправи, завдання, сприяє тому, що кожен учень має можливість проявити самостійність та ініціативність, а також під час процесу колективної навчально-пізнавальної діяльності, яка керується словесно, має змогу знайти правильне розв'язання проблеми. Варто зазначити, що під час процесу розв'язання проблеми учні працюють з різним матеріалом,

з яким виконують різні маніпуляції: спостерігають, аналізують, порівнюють, систематизують, класифікують, групують, роблять висновки.

Варто зазначити, що проблемні ситуації, які використовуються педагогами у початковій школі, можуть бути різного виду. Наприклад, за Л. С. Бучек вони поділяються на:

- проблемно-інформаційні, реалізуються з врахуванням різного ступеня інформованості співрозмовника. В цьому випадку один співрозмовник щось знає, а його опонент хоче знати;
- проблемно-спонукальні. В цьому випадку один спонукає до діяльності іншого;
- проблемно-оцінюючі. Спонукування співрозмовника до висловлення свого ставлення, своїх думок, своєї позиції [7].

О. Сафонова зазначає, що за видом інформаційно-пізнавальної суперечності дослідниками також було виокремлено типи проблемних ситуацій:

- ситуації, коли учні усвідомлюють недостатність попередніх знань для того, щоб доступно пояснити новий факт;
- ситуації, де учні стикається з необхідністю використовувати раніше засвоєні знання у нових практичних умовах;
- ситуації, де проявляється суперечність між теоретично-можливим шляхом вирішення завдання та практичною нездійсненністю обраного способу;
- ситуації, що характеризуються суперечністю між практично досягнутим результатом виконання навчального завдання та відсутністю в учнів знань для його теоретичного обґрунтування.

На основі властивостей невідомих, які необхідно розкрити в проблемній ситуації, вони поділяються на:

- основні (невідоме є основним відношенням або закономірністю у темі, яка вивчається);

- допоміжні (невідоме описується як вужче відношення чи закономірність) [50, с. 137].

За способом подачі інформації проблемні ситуації бувають:

- текстові (можуть виникати в процесі осмислення учнями інформації, яка міститься у тексті або графічному матеріалі (у схемах, кресленнях);
- безтекстові (можуть створюватися усно, завдяки матеріалізованій ситуації – демонстрація інформації через використання пристрою або природного явища).

За часом вирішення: короткочасні (використовують під час оперативної активізації діяльності учнів) та тривалі (розв’язуються не на одному занятті, а протягом двох-трьох).

Варто зазначити, що будь-який тип проблемних ситуацій вимагає від учнів активно використовувати попередньо набуті знання, уміння, навички, власний індивідуальний досвід та свою фантазію. Також ситуації можуть бути тематичними (відповідати темі заняття) та нетематичними (виходити з того, що було або буде вивченим).

У дослідженні І. Кучеренко описуються такі види проблемних ситуацій:

- *за змістом навчального матеріалу* – мовленнєві, мовні, комунікативні;
- *за інформаційною наповнюваністю* – комунікативно-поведінкові, морально-етичні, соціально-політичні, наукові;
- *за характером навчальної діяльності* – ілюстративні, оцінні, дослідні;
- *за спрямованістю на пошук нового* – теоретичні (пошук знань, теоретичних відомостей), практичні (формування вмінь, пошук способів дій, вироблення досвіду), творчі (застосування знань та вмінь у нових умовах);
- *за структурним етапом уроку* – мотиваційні (стимулюють учнів до навчальної діяльності), цілеспрямовані (скеровують осмислене активне учіння з метою досягнення наперед визначеного кінцевого результату),

функційно-практичні (пов'язані з виконанням конкретної навчальної роботи у процесі реалізації певного методу і прийому);

- *рефлексійно-корекційні* (співвідносять очікуваний результат з одержаним, вносять за потреби корективи) [30, с. 19].

На основі аналізу результатів дослідження вітчизняних науковців можна вважати, що використання проблемних ситуацій на уроках в початковій школі має як позитивні, так і певні негативні сторони, які подані в Таблиці 2.2 [4, с. 14].

Таблиця 2.2

Недоліки та переваги використання проблемних ситуацій

Недоліки	Переваги
Характеризуються обмеженим рівнем, не мають постійної основи використання проблемного навчання під час процесу формування предметних вмінь і навичок учнів (на відміну від інших методів)	Інтенсивно розвивають мислення учнів, змінюють стиль мислення, яке здійснює перехід від репродуктивного до продуктивного, творчого; змінений характер запам'ятовування нових знань та закріплення попередньо набутих (активний пошук)
Велика витрата часу для засвоєння одного і того ж обсягу знань, ніж під час інших типів навчання	Зміна функцій вчителя: від передачі готових знань – до стимулювання пізнавальних інтересів учнів, вироблення умінь усвідомлено використовувати знання на практиці
Слабкий рівень контролю та керування вчителем	Зміна взаємин вчителя та учнів: від передачі знань і їх запам'ятовування – до творчого взаєморозуміння, спільного пошуку знань
Непідготовність вчителів реалізовувати проблемне навчання	Переміщення центру ваги від вчителя як головного активіста в освітньому процесі до учнів, як головній фігурі, більш зацікавленій в отриманні знань
Труднощі в управлінні, контролі, оцінюванні навчально-пізнавальної діяльності учнів	Розвиток навичок самоосвіти. Формування певного світогляду учнів. Формування особистісної мотивації. Розвиток відповідальності, критичності, самокритичності. Формування активної особистості. Розвиток інтересу до навчальної роботи

Також, І. Кучеренко у своїх працях описує шляхи, способи реалізації проблемних ситуацій під час навчально-пізнавальної діяльності на сучасному уроці в початковій школі:

1. **проблемна ситуація з ускладненням** – характеризується наявністю протиріч, а саме: між необхідністю виконати практичне завдання, яке запропонував вчитель, і неможливістю його здійснити без допомоги нового матеріалу. Правильно сформульовані протиріччя – це і є проблема;
2. **проблемна ситуація-діалог** – в її основі наявні репродуктивні завдання (пригадай, повідом) та мисленнєві процеси (порівняй, проаналізуй,

синтезу) і реалізовані на їх основі евристичні запитання. Відповідь на ці запитання полягає у виникненні потреби здобувати нові знання чи вміння, що є проблемою;

3. ситуація-проблема – реалізується через формулювання проблеми як теми уроку, але є мотивованою і чітко цілевизначеною, теоретично і практично значущою для учня.

До основних способів створення проблемних ситуацій дослідники відносять такі як:

- пояснення, називання, формулювання явища, поняття;
- визначення й обґрунтування невідповідності, суперечки, протиріч між фактами, явищами;
- з'ясування і пояснення причини виникнення явища та факту;
- пошук та вибір правильного варіанту відповіді й пояснення власної думки та вибору;
- порівняння, узагальнення фактів чи явищ в певному аспекті;
- зіставлення, порівняння суперечливих фактів і явищ;
- зміна, вибір, пошук лінгвістичних одиниць чи явищ;
- підбір, порівняння, утворення, класифікація фактів, понять, явищ [30, с. 17].

На думку С. Куца, до основних способів та прийомів реалізації проблемної ситуації можна віднести такі шляхи роботи:

- вчитель повідомляє учням інформацію, в якій містяться суперечності;
- сприйняття та осмислення учнями різних тлумачень одного й того ж явища;
- наявність невідповідності між системою знань, навичок і вмінь учнів та новим фактом, явищем;
- педагог використовує комплекс способів та прийомів, які є чинниками виникнення проблемної ситуації [29].

Наявність різноманітності типів проблемних ситуацій звертає увагу дослідників на важливість використання цих ситуацій під час навчально-

пізнавального процесу та сприяє використанню різних способів їх створення. Варто зазначити, що зміст таких ситуацій полягає в тому, що вони сприяють стимулюванню мовленнєвої діяльності суб'єкта, а також допомагають педагогу зробити навчально-пізнавальний процес керованим, адже сама ситуація безпосередньо впливає на те, щоб думки учнів перебували у потрібному напрямку пошуку змісту висловлювання.

Сучасні дослідники вказують на те, що задля успішного використання проблемних ситуацій на уроках в початковій школі потрібно враховувати основні психологічні умови:

- проблемна ситуація повинна реалізовуватися відповідно до цілей формування системи знань;
- проблемна ситуація повинна містити інформацію, яка є доступною для учнів і відповідає рівню їх пізнавальних здібностей;
- проблемна ситуація повинна сприяти прояву власної пізнавальної діяльності та активності;
- завдання проблемної ситуації повинні створюватися відповідно до того, щоб учень не міг виконати їх за допомогою вже наявних знань, але щоб ці знання були достатніми для того, щоб учень самостійно зробив аналіз проблеми та знайшов невідоме [29; 44; 56].

Отже, проблемна ситуація – це навчальний метод (прийом), який сприяє формуванню та розвитку пізнавальної самостійності учнів, а також розвиває логічне, раціональне, алгоритмічне, критичне і творчо-пошукове мислення і пізнавальні здібності. У цьому і полягає головна відмінність проблемного навчання, де використовуються проблемні ситуації, від традиційного пояснювально-ілюстративного навчання.

2.2. Технологія моделювання проблемних ситуацій в процесі навчання молодших школярів

Реформацією системи освіти, яка реалізує провідні ідеї НУШ (Нової української школи) передбачається активне запровадження інновацій, які є вкрай необхідними та важливими, на що вказують кілька аспектів: на необхідності створення умов, які сприяють дотриманню принципу рівноправності у партнерських стосунках між учителем і учнем, на організації під час навчального процесу продуктивної співпраці, на орієнтації навчання на результат і набуття учнями найважливіших компетентностей, на можливості практично реалізовувати суб'єкт-суб'єктного та особистісно зорієнтованих підходів щодо організації освітнього процесу [17].

Сучасна освіта керується пріоритетом реалізувати всебічний розвиток людини, яка є особистістю та найвищою цінністю суспільства [27, с.2]. Тому сьогодні велику увагу приділяють технології проблемного навчання, яка сприяє розвитку логічного, креативного, критичного мислення, що є основою для продуктивного мислення.

Завдяки моделюванню проблемним ситуацій вчитель має змогу спонукати учнів активно задіювати усі мисленнєві процеси, глибше осмислювати, розуміти та сприймати матеріал, а також краще, швидше та усвідомлено його засвоювати. Варто зазначити, що вміле, раціональне, науково і методично обґрунтоване використання проблемних ситуацій під час навчально-пізнавального процесу значно розширює спектр знань, вмінь і навичок учнів, сприяє мотивації навчання, розвитку критичного мислення [38, с.16].

Згідно з О. П. Грошовенко, О. В. Жовнич та Т. В. Коваль процес створення проблемної ситуації є найвідповідальнішим етапом під час реалізації проблемного навчання, адже він задовольняє потребу дитини у пошуковій діяльності, яка розпочинається з постановки питання, продовжується під час розв'язання проблемних завдань, реалізується завдяки

проблемному викладі знань вчителем та будь-якій самостійній діяльності учня [16, с. 90-91].

В процесі створення проблемної ситуації на уроках в початковій школі, важливо чітко сформулювати її цілі, а саме: «розкрити перед учнями інформаційно-пізнавальну суперечність, збудити в них пізнавальний інтерес, поставити учня перед посильним пізнавальним утрудненням, яке активізувало б його пошукову діяльність» [41, с. 217].

Згідно з С. Л. Парфіловою в теорію проблемного навчання входять три принципово різні способи створення та реалізації проблемної ситуації:

- учителем особисто загострюється суперечність і повідомляється навчальна проблема;
- учні здатні цілком самостійно усвідомити суперечність та сформулювати проблему;
- учитель під час діалогу з учнями спонукає їх усвідомити суперечності та формулювати навчальну проблему [42, с. 285-286].

Під час створення проблемних ситуацій, Н. М. Нікуленкова, Ж. М. Пробитюк, О. В. Матішкіна та Т. В. Селезько, пропонують вчителям використовувати різні способи їх розв'язання, а саме:

- спонукати учнів до пояснення явищ, фактів, зовнішньої невідповідності між ними за допомогою теоретичних понять;
- використовувати навчальні та життєві ситуації, які можуть виникати під час виконання практичних завдань вдома, в ході спостережень за природою тощо. Проблемні ситуації в цьому випадку можуть виникати під час спроби учнів самостійно реалізувати поставлену практичну мету;
- здійснювати постановку проблемних завдань на пояснення явища чи пошук шляхів його практичного застосування. Наприклад, це може бути будь-яка дослідницька робота у лабораторії, на ділянках, або творчо-пошукова під час уроку мистецтва, на природі, в музеї тощо;
- спонукати учнів до аналізу фактів і явищ дійсності, що допомагає викликати суперечності між життєвими уявленнями та науковими поняттями;

- допомагати учням висувати гіпотези, формувати висновки та здійснювати їх перевірку;
- спонукати учнів порівнювати, співставляти та протиставляти факти, явища, дії, як результат може виникати проблемна ситуація;
- спонукати учнів попередньо узагальнювати нові дані. В цьому випадку можна надати учням завдання на розгляд деяких фактів, явищ, що містяться у новому для них об'єкті, на порівняння визначених нових ознак об'єкта з уже відомими та самостійне узагальнення отриманих даних;
- ознайомлювати учнів з фактами, які мають ніби нез'ясований характер і є такими, що привели до постановки проблеми;
- сприяти реалізації логічних міжпредметних зв'язків;
- варіювати задачі, переформулювати завдання, враховуючи інтелектуальні та вікові особливості учнів, а також їх попередній досвід та рівень засвоєних знань [37, с. 95].

Рис. 2.1. Етапи змістовної характеристики проблемної ситуації

Виникнення – виникнення ускладнень, перешкод під час засвоєння знань, умінь та навичок; прояв здивування та нерозуміння; виникнення потреби дослідити, зрозуміти причини виникнення труднощів; наявність суперечності між потребою учіння і неможливістю виконувати попередні дії; виникнення потреби дізнаватися нове, невідоме знання чи дію.

Становлення – здійснення аналізу зв'язків, відношень та інших характерних ознак об'єктів, які пізнаються; суб'єктивне сприйняття та усвідомлення суперечностей, які виникають між уже наявними знаннями та новими вимогами; виникнення пізнавальної потреби відкривати нову інформацію про об'єкти, способи, умови дій; прояв умінь приблизно розмежовувати відоме та невідоме в проблемній ситуації; прояв пізнавального мотиву, вміння словесно формулювати проблему.

Розв'язування – здійснення змістовного аналізу відношення між умовою та вимогою проблеми; прояв вміння висувати припущення щодо напрямів розв'язання проблеми; доповнення пізнавального об'єкта новими зв'язками та відношеннями; засвоєння учнем раніше невідомих зв'язків та характеристик пізнавального об'єкта; висловлення та доведення деяких гіпотез; прояв вміння прогнозувати результат дослідницько-пошукової діяльності; доведення та аргументація основної гіпотези; прояв вміння обґрунтувати позитивний результат [37, с. 96].

Після реалізації вище зазначених етапів необхідно проаналізувати отриманий результат, перевірити алгоритм розв'язання проблеми, визначити рівень узагальненості отриманих даних, спів ставити виявлені способи дії з розв'язанням інших проблемних ситуацій, використовувати здобуті знання під час виникнення нових умов мисленнєвої діяльності.

Згідно з дослідженнями Н. М. Нікуленкової, Ж. М. Пробитюк, О. В. Матішкіної та Т. В. Селезько під час роботи над проблемними ситуаціями педагог повинен:

- створювати проблемні ситуації;
- формулювати проблему у вигляді проблемного завдання;
- розподіляти проблему на логічні підтеми;
- спонукати учнів до усвідомлювати проблемні ситуації, активізувати попередньо засвоєнні знання, вміння та навички дітей;
- організовувати самостійну діяльність учнів, яка сприятиме активному пошуку різних способів розв'язання окремих етапів проблем, а

також сприяти самостійному плануванню діяльності й виконання практичних пізнавальних дій;

- здійснювати прямий контроль, а також коригувати діяльність учнів за допомогою засобів керованого самоконтролю і взаємоконтролю;
- аналізувати, оцінювати отримані результати розв'язання кожного етапу проблеми й проблеми в цілому [37, с. 96-97].

Дослідники вважають, що проблемні ситуації, які створює вчитель, лише тоді будуть розвивати продуктивність мислення учнів, коли самі учні сприйматимуть їх як свої особисті проблеми. Адже саме у тому випадку, коли дитина самостійно доходить до певних висновків та визначень, заняття проходять активно та цікаво, діти швидко набувають нового досвіду.

Продуктивність мислення в дітей молодшого шкільного віку розвивається тоді, коли вони зустрічають труднощі і самостійно їх долають, подумки оглядають, аналізують, досліджують коло фактів, явищ для вивчення проблеми.

На думку науковців важливо завжди залишати щось недоведеним, це потрібно для того, щоб дитина захотіла повернутися до того, що вона дізналася [37].

Також під час створення проблемних ситуацій педагог повинен дотримуватися таких правил:

- виконання завдання повинні сприяти задоволенню в учнів потреби здобувати нові знання, розвивати уміння, формувати навички;
- завдання необхідно створювати з врахуванням інтелектуальних можливостей учнів;
- використовувати правдиві та реалістичні проблеми, які відповідають життєдіяльності учня;
- передбачати комплексне розв'язання проблемних завдань, аналіз і узагальнення вивченого й зібраного самостійно матеріалу, який допоможе учню дібрати ефективний спосіб досягнення поставленої мети;
- завдання повинні мати міжпредметний характер;

- завдання мають мотивувати учнів до самовдосконалення й самоосвіти;
- створювати ситуації, де учням дається право вибору, а також є можливість контролювати процес;
- необхідно, щоб проблемна ситуація налаштовувала учнів на співпрацю, встановлення партнерських відносин один з одним та з педагогом;
- сприяти стимулюванню пізнавальної діяльності учнів, надаючи їм свободу вибору й самостійність [40, с. 104-105].

Дослідник В. В. Павленко, опираючись на дослідження І. Будаса, зазначає, що однією з основних умов розробки проблемної ситуації є послідовність системи її впровадження у навчально-пізнавальний процес [40, с. 104]. Тому науковець пропонує дотримуватися правил, які вказують на послідовність ефективного використання проблемних ситуацій:

- під час продумування проблемної ситуації, необхідно розробити комплекс завдань, які були б основою для створення проблемної ситуації;
- у розробленій системі проблемних завдань повинні повністю охоплюватися вся тема розділу, що вивчається. В цьому випадку система дозволить реалізувати послідовний розвиток знань і вмінь;
- на різних етапах вивчення певної теми проблемні ситуації повинні виконувати різні дидактичні функції. Наприклад:
 - *на початковому етапі* забезпечується пізнавальна потреба опанувати тему, такі проблемні ситуації є основними або тематичними;
 - *основний етап* – вводяться конкретні проблемні ситуації, які сприятливо впливають на подальше опрацювання основного проблемного завдання, яке потребує не окремих конкретних знань, а усієї системи знань і вмінь, що здобуваються;
- у проблемних ситуаціях повинен міститися конкретний алгоритм (план) здобуття та засвоєння нових знань та дій, які має здійснювати кожен учень, при цьому зважаючи на рівень своїх можливостей;

- необхідно виокремлювати основні знання і дії, а також визначати їх оптимально ефективну послідовність засвоєння, в цьому випадку відбуватиметься стимулювання пізнавальної діяльності учнів [62, с. 71–81].

Дослідниця К. М. Волохата, опираючись на праці М. І. Махмутова, описує ряд способів створення проблемних ситуацій, які також характеризуються як типи проблемної ситуації, серед них:

- під час зіткнення учнів з життєвими явищами, фактами, які вимагають теоретичного аргументованого пояснення;
- під час організації практичної (досліди, творчі завдання тощо) роботи учнів;
- під час процесу спонукання учнів здійснювати аналіз життєвих явищ, що підводять їх до зіткнення з колишніми життєвими уявленнями про загальні явища;
- під час формулювання гіпотез;
- під час процесу спонукання учнів порівнювати, співставляти та протиставляти;
- під час процесу спонукання учнів попередньо узагальнювати нові отримані факти;
- під час виконання дослідних завдань [10, с. 96].

Також К. М. Волохата виділяє різні спільні прийоми, які сприяють створенню проблемної ситуації, а саме:

- повідомлення інформації, у якій містяться пізнавальні протиріччя;
- організація умов, під час яких виникає невідповідність між знаннями учня про предмети, явища природи, їх взаємозв'язки і новими фактами, що їх характеризують;
- створення умов, під час яких виникає невідповідність між новими й засвоєними способами діяльності, які необхідні для того, щоб досягнути певної мети;
- через презентування учням проблемного завдання [10, с. 97].

Дослідниця також зазначає, що проблемне завдання, яке презентував педагог спочатку не постає проблемою перед учнями. Проблемним воно може стати тоді, коли діти починають аналізувати це завдання, усвідомлюють мету, яку необхідно досягнути та переконуються в тому, що в їхньому досвіді немає потрібної відповіді.

Як результат, учні починають осмислювати зміст протиріччя, яке лежить в основі завдання, а також починають приймати завдання як суб'єктивну проблему у сформульованому вчителем вигляді або перефразованому самими учнями [10, с. 97].

Також варто наголосити на тому, що кожна проблемна ситуація супроводжується попереднім поясненням, яке допомагає засвоїти навчальний матеріал.

Адже, як зазначає К. М. Волохата, якщо в учнів відсутні достатні відомості про досліджувані об'єкти або деякі елементарні способи дії, то у такому випадку, першочергово під час навчання потрібно вводити етап попереднього повідомлення учням необхідних відомостей або реалізація процесу засвоєння таких дій, які є необхідними для того, щоб створити проблемну ситуацію [10, с. 98].

Педагоги-практики та теоретики зазначають, що навчальний матеріал, який потрібний для того, щоб здійснити постановку проблемної ситуації, відрізняється від того навчального матеріалу, який сприймається та засвоюється після постановки проблемної ситуації.

Так, під час підготовки навчального матеріалу, який потрібно засвоїти, потрібно виділити в ньому:

- матеріал, який потрібно повідомити учням. До цього матеріалу відносять фактичні відомості, характерні ознаки та описи процесів, сталий алгоритм дій, а також необхідні вміння;
- матеріал, який повинен бути усвідомлений та засвоєний учнями творчо, під час дослідження тощо. До цього матеріалу відносять загальні

закономірності, загальний алгоритм дії, загальні умови виконання засвоюваних дій [10, с. 98].

Варто також доповнити вище зазначене тим, що, на думку С. М. Дубяга, вчитель, який створює проблемну ситуацію повинен активно володіти спеціальними методичними прийомами. Як приклад, дослідник наводить такі прийоми узагальненого характеру:

- надання попереднього домашнього завдання;
- постановка попередніх завдань на уроці;
- використання експериментів та методу спостереження (на природі, в побутових або класних ситуаціях тощо);
- розв'язування учнями експериментальних та навчально-пізнавальних завдань;
- використання завдань, які містять елементи дослідження;
- створення ситуації вибору;
- розв'язування учнями практичних завдань;
- постановка проблемних питань та залучення учнів до дискусій;
- реалізація міжпредметних зв'язків [19, с. 52].

С. М. Дубяга зазначає, що для того, щоб створити комплекс проблемних ситуацій, необхідно дотримуватися певної програми, в основу якої входить принцип, який був сформульований під час педагогічних досліджень, а саме:

- навчальний матеріал необхідно викладати так, щоб розкрити дитині основні, загальні характеристики наявної області дійсності, що підлягає подальшому вивченню;
- практичні зміни і навички необхідно формувати та розвивати навіть в молодшому шкільному віці, з врахуванням відповідної теоретичної інформації;
- у програмі повинні міститися не тільки матеріали, але й описи дій самих дітей із їх засвоєння;

- в програму включаються певна система вправ, що забезпечує оволодіння способом аналізу матеріалу і засобами моделювання властивостей, що відкриваються, а також вправи з використання дітьми вже готових моделей для відкриття нових властивостей матеріалів [19, с. 53].

Під час процесу розвитку продуктивності мислення молодшого школяра доцільними будуть методи, які передбачають реалізацію проблемної ситуації, серед них: презентація, бесіда, рольові ігри, дискусія, «мозковий штурм», «Ажурна пилка», «Шість капелюхів», конкурси із завданнями практичного характеру та їх подальше обговорення, проекти, творчі заходи, використання ІКТ тощо.

«Вигадана історія» – цей інтерактивний метод сприяє розвитку логіки, проявам фантазії та індивідуальності. В ході цього методу педагог пропонує одному учню розповісти історію, а потім інший повинен її продовжити.

Мета: розширювати словниковий запас, відпрацьовувати навички граматики, покращувати логічне мислення, підвищувати рівень уваги. Цей метод можна використовувати в другій частині уроку, для того, щоб підвищувати активність учнів. Він не потребує попередньої підготовки, а процес його проведення залежить від теоретичного рівня пізнання дитини [33].

Метод «Мозковий штурм». Цей метод використовується педагогами для того, щоб перевірити рівень знань учнів та їх застосування для розв'язання проблемної ситуації чи розробки ідей. Тут є правила та положення, які сприяють ефективній реалізації методу: формування учнів у групи по 5-7 осіб та презентація проблемного завдання, вправи, питання чи ситуації для проведення «мозкового штурму».

Групам необхідно сформувати коло для того, щоб відбувався зоровий та комунікативний контакт одне з одним. Кожна група повинна обрати лідера, який буде активно займатися обговоренням та спонукатиме інших членів колективу до генерування нових ідей. Для того, щоб учні проаналізували питання та сформували на його основі різноманітні ідеї вчитель повинен

надати учням необхідну кількість часу. Після його завершення розпочинається обговорення.

Важливо, щоб під час обговорення ідей учні не критикували одне одного, а спокійно вислухали кожного, хто висуває ідеї. Якщо ідея є запозиченою, але не повторюється, то це нормально, основне, щоб було багато ідей, на основі яких робитиметься висновок. Оцінювання відбувається після сформування списку ідей.

Якщо є необхідність, тоді вчитель повинен надати дітям більше часу для того, щоб вони змогли згенерувати більше якісних ідей. Діти можуть спочатку прописувати свої ідеї індивідуально, а потім обговорювати з групою. Для даного методу є характерною циклічність: представники груп або групи загалом діляться по черзі ідеями, які не повинні повторюватися, а лише доповнювати одна одну [12; 64].

Метод «Коло ідей». Даний метод є ефективним для того, щоб вирішувати суперечливі питання, дилеми і є корисним для ідейного кошика. За допомогою цього методу вчитель залучає усіх учнів класу до дискусії, коли потрібно провести обговорення проблеми усім класом або малими групами, де виступають представники, доповідачі цієї групи. Під час реалізації методу, кожна мала група чи її представник доповідають усі, доповнюючи попереднього.

Організаційна послідовність методу:

- учитель формує дискусійне питання та дає час, щоб кожна група проаналізувала його та підготувала тези до його захисту чи спростування;
- після закінчення відведеного на обговорення часу, кожна група висловлює одне спільне твердження щодо поставленого питання;
- представники груп починають по чергово висловлювати припущення власної групи, традиційно це відбувається по колу, щоб кожен бачив свого опонента, дана частина відбувається доти, поки не вичерпаються усі відповіді;

- під час обговорення вчитель або призначена ним особа записують на дошці список зазначених ідей. Пізніше, на їх основі, клас приходить до спільного висновку.

Метод «Навчаючи – вчуся». В процесі впровадження цього методу педагог пропонує кожній дитині стати вчителем, щоб поділитися своїми знаннями та вміннями з однокласниками. Ті діти, яких було обрано на роль вчителя повинні попередньо підготувати коротку доповідь, знайти якісь цікавинки та факти зі заданої теми, а потім поділитися власними напрацюваннями з класом.

Метод «Ток-шоу». За допомогою цього методу в учнів формуються навички публічного виступу та дискусії, в стилі телевізійного ток-шоу. В процесі реалізації цього методу вчитель виконує роль ведучого, а учні гості цього шоу. Завдяки цій формі роботи учень може контролювати хід дискусії, брати в ній активну участь, висловлювати та захищати власну точку зору [34].

Метод проєктів. Цей метод передбачає ефективний алгоритм розв’язання певної проблеми за допомогою різноманітних засобів, прийомів, методів, способів та обов’язковим інтегруванням знань, досвіду та умінь дітей молодшого шкільного віку. Діти цього віку мають потребу у дослідженнях, тому метод проєктів задовольняє цю потребу. Учні початкової школи здатні здійснювати самостійну проєктну діяльність, яка передбачається освітніми програмами з різних навчальних предметів [12].

Метод «Розгадай загадку або Таємничі об’єкти». Популярний метод на уроках у початковій школі, адже він поєднує відпочинок 1-2 хвилини та навчальні завдання-запитання, на які потрібно знайти відповіді [23].

Одним із ефективних та популярних засобів, які активно розвивають продуктивність мислення у молодших школярів є **інтерактивні робочі аркуші**, які використовуються під час дистанційного та змішаного навчання та формувального оцінювання для вивчення, відпрацювання, повторення навчального матеріалу та опанування нових способів дій [61].

Інтерактивні робочі аркуші мають вигляд веб-сторінки, на яких розміщується необхідний теоретичний матеріал, допоміжні таблиці, відео, ілюстрації, додано на них аудіо інструкцію або аудіо супровід, поширено гіперпосилання та різнорівневі практичні завдання для учнів, а перевіряти їх можна в режимі офлайн тощо.

Також одним із інтерактивних методів, які використовуються педагогами у початковій школі задля розвитку продуктивності мислення є **веб-квест**. Це новаторська технологія, яка може відігравати важливу роль у навчанні молодших школярів.

Веб-квест – це навчальний метод, який комбінує в собі елементи гри, дослідження та самостійної роботи, спрямований на розвиток критичного та креативного мислення, проблемного підходу та інформаційної компетентності учнів [44].

Варто зазначити, що під час навчальної діяльності важливо налаштовувати дітей на успішне засвоєння та використання нових знань, тому під час уроків потрібно впроваджувати **прийоми формування «ситуацій успіху»**:

1. «Радість класу» – однокласники за допомогою емоційних проявів підтримують одне одного після досягнутого кимось з них успіху у певній ситуації чи справі. Підтримка та похвала після будь-якого досягнутого успіху, навіть незначного, позитивно впливає на віру дитини у себе та свої можливості, а також сприяє успішності у майбутніх починаннях.

2. «Лінії горизонту» – після першого успіху дитини вчитель пропонує їй виконати таке ж завдання, тільки на складнішому рівні.

3. «Авансування» – попередньо учитель індивідуально з учнем виконує завдання, пояснює йому незрозумілі та складні частини даної роботи, а потім у класі дає схоже за виконанням завдання, яке учень зможе виконати самостійно і відчувти успіх від досягнення результату.

Інтерактивних методів та прийомів є багато, проте важливо пам'ятати, що не потрібно використовувати надто багато методів та прийомів, адже це

може негативно впливати на продуктивність мислення. Вважаємо, що буде достатньо реалізації двох-трьох правильно та доцільно підібраних методів.

Перед реалізацією того чи іншого методу важливо попередньо визначити чітку мету та результати, які мають досягнути учні в процесі уроку, підготувати ефективну матеріальну базу та врахувати всі позитивні та негативні сторони методу. Також під час вибору методів та прийомів потрібно враховувати рівень пізнавальної діяльності та вікову категорію класу.

Використання інтерактивних методів сприяє інтенсивності та оптимізації процесу навчання в початковій школі. Вони забезпечують ефективну реалізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, мотивують дітей творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу, аналізувати отриману інформацію, навчають правильно формулювати та висловлювати власні думки.

2.3. Умови ефективності використання проблемних ситуацій для розвитку продуктивного мислення на уроках в початковій школі

Проблемне навчання може сприяти розвитку та формуванню ключових компетентностей учнів. Проблемні методи характеризуються тим, що знання, вміння та навички не подаються учням у готовому вигляді, а досліджуваний матеріал подається, як предмет пошуку. Тим самим відбувається стимулювання педагогом пошукової діяльності учнів.

Педагог Т. Гарачук у проблемному навчанні бачить те, що учень повинен брати участь у вирішенні пізнавальних практичних проблем, що відповідають освітнім та виховним цілям школи під керівництвом вчителя [11, с. 141]. Можна дійти висновку, що суть цього методу полягає в організації навчальних занять, які передбачають створення проблемних ситуацій під керівництвом педагога і активну самостійну діяльність учнів з їх вирішення.

Внаслідок чого відбувається творче оволодіння навчальними навичками, вміннями та знаннями та розвиток розумових здібностей.

Варто зазначити, що фактично на кожному предметному уроці у початковій школі є можливість створити проблемну ситуацію. Наприклад, у змісті початкового курсу математики вказано, що у математичній галузі наявні усі необхідні умови щодо створення великої кількості проблемних ситуацій. Це пояснюється тим, що кожна сюжетна задача і велика частина інших вправ, які зустрічаються у підручнику з математики є проблемами, які учень повинен вирішити і при цьому добре замислитися над розв'язком.

На основі власного дослідження проблеми розвитку математичних здібностей учнів, дослідником Н. Янцом було наведено декілька типів проблемних ситуацій, які сприяють розвитку мислення, саме продуктивного мислення. Так, серед них: завдання з несформульованим питанням; завдання з мінливим змістом; завдання, де відсутні деякі дані; завдання із зайвими даними; завдання з кількома рішеннями; завдання на міркування, логіку тощо [31, с. 144].

Проблемні методи ефективно застосовуються на всіх уроках, у тому числі на уроках «Я досліджую світ». Зміст курсу «Я досліджую світ» відрізняється конкретністю матеріалу, що вивчається. Тому при створенні проблемних ситуацій на уроках з даного предмета необхідно спиратися на зображення процесів, що вивчаються, краєзнавчий матеріал, життєвий досвід.

В основі пізнавальної діяльності учнів лежить чуттєве сприйняття досліджуваного. Головним помічником для вчителя у реалізації методу проблемного навчання був і залишається підручник, тому застосування технології проблемного навчання не втрачає своєї актуальності у освітньому процесі.

Підручник «Я досліджую світ» включає безліч завдань і питань, на основі яких можна створити проблемну ситуацію на уроці. Застосування проблемних методів навчання під час уроків є актуальною темою у здійсненні

освітнього процесу, оскільки проблемні методи дозволяють розвинути в учнів всі необхідні знання, вміння і навички [45, с. 269].

Також дослідник В. Павленко наголошує, що для успішного впровадження проблемних ситуацій під час процесу розвитку продуктивності мислення, необхідно враховувати основні психологічні умови, а саме:

- проблемна ситуація повинна створюватися відповідно до цілей формування системи знань;
- проблемна ситуація повинна бути доступною для учнів, а також створюватися відповідно до їх пізнавальних здібностей;
- проблемна ситуація повинна мотивувати учнів організовувати власну пізнавальну, творчо-пошукову, дослідницьку діяльність та активність;
- завдання повинні формуватися так, щоб учень не міг виконати їх опираючись на вже наявні знання, але ці знання повинні бути достатніми для того, щоб учень самостійно проаналізував проблему та знайшов невідоме [39, с. 5].

Для максимального досягнення ефективності постановки проблемних завдань під час навчально-пізнавального процесу потрібно розробляти їх відповідно до основних логічних і дидактичних правил, а саме: важливо відокремлювати невідоме від відомого, локалізувати (обмежити) невідоме, знаходити наявні у формулюванні проблеми невизначеності, визначати можливі умови для того, щоб успішно вирішити проблему тощо. Також вкрай важливо враховувати рівень підготовки учнів, психологічні особливості засвоєння матеріалу, мотиваційні критерії кожного учня. Враховуючи вище зазначене дослідниками було сформульовано правила створення проблемних ситуацій:

1. У проблемній ситуації обов'язково повинна міститися посиljena для учнів пізнавальна складність. Розв'язання завдання, у якому немає складності, може сприяти лише розвитку репродуктивного мислення та гальмує процес досягнення мети, яка стоїть перед проблемним навчанням. Однак, якщо проблемна ситуація має надмірну для учнів складність, тоді вона

не несе позитивних наслідків для розвитку школярів, а в перспективі може знизити їх самостійність.

2. Незважаючи на те, що у проблемній ситуації міститься абстрактна цінність, саме для розвитку творчих здібностей учнів, проте найкращим варіантом є її поєднання з матеріальним розвитком: засвоєнням нових знань, умінь, навичок. З одного боку, це допомагає безпосередньо досягнути важливі освітні цілі, а з іншого боку виконує мотивуючу функцію, адже учні, які здатні усвідомити, що їхні зусилля у результаті отримали певну похвалу, більше відчують це, ніж коли відбувається підвищення творчого потенціалу.

3. Проблемна ситуація повинна бути незвичною, несподіваною, нестандартною для того, щоб підтримувати увагу та інтерес учнів. Одним з найбільш доступних і дієвих методів досягнення ефекту здивування та інтересу є максимальне акцентування на суперечностях: як дійсних, так і тих, які були спеціально організованими педагогом заради створення ще більшого ефекту від проблемної ситуації [39, с. 7].

Варто наголосити на тому, що від правильності організації та реалізації проблемної ситуації залежить як ефективність розвитку проблемного мислення, так і наявність можливості в подальшому реалізовувати проблемне навчання. Відносно учнів, то варто зазначити, що на цьому етапі реалізується фаза сприйняття матеріалу та його попередній аналіз. Якщо педагог правильно організував та реалізував проблемну ситуацію, то у цьому випадку в молодших школярів проявляється інтерес та з'являється мотивація до того, щоб вивчити та розв'язати її.

Під час актуалізації внутрішнього та зовнішнього протиріччя проблемної ситуації, відбувається реалізація необхідних передумов щодо розгортання навчально-пошукової діяльності учнів, яка розпочинається із усвідомлення, ускладнення і постановки проблеми. Варто зазначити, що процес усвідомлення рівня складності відбувається у тому випадку, якщо учень здатен зрозуміти об'єктивні підстави засвоєних способів дії, а також здатен спостерігати за відповідністю цих підстав реальним умовам

розв'язуваної задачі, тобто учень вміє здійснювати контроль рефлексії своїх дій (або дій вчителя) [39, с. 12].

Така оцінка проблемної ситуації (на основі контролю рефлексії власних дій) дозволяє учням усвідомити факт недостатніх способів дії, а також розглянути причин їх недостатності. Такий аналіз перетворює проблемну ситуацію на проблемне завдання, що є важливим для формування наукового світогляду, розвитку продуктивності мислення та потенціалу самостійної роботи учнів.

Згідно з дослідженням А. Ейнштейна, на постановку проблемного питання необхідно з години роботи витратити 55 хвилин, а решта п'ять буває достатньо для того, щоб знайти відповіді. Це пов'язано з тим, що під час виявлення проблеми та її формулювання задіяні великі ділянки мозку, ніж під час її вирішення. А також для цього процесу потрібен високий рівень розвитку узагальненого бачення дійсності, уміння абстрагуватися від неістотних деталей, побачити сутність проблеми. Якщо проблемна задача є усвідомленою та правильно сформульованою, тоді вона передбачає появу серії проблемних питань, які допомагають трансформувати проблемне завдання в модель пошуку рішення, під час реалізації якої необхідно розглянути різні шляхи, засоби і методи розв'язання [39, с. 9-10].

В подальшому учні розпочинають збирати інформацію про ознаки та властивості елементів, складові проблемної ситуації. Як результат цього збору реалізується фаза вироблення гіпотези щодо шляхів розв'язку проблеми.

Варто зазначити, що збір інформації про елементи і їх аналіз характерний не для всіх учнів. Адже деякі учні керуються, перш за все, науковою та творчою інтуїцією, під час яких гіпотеза будується не на підставі наявних фактів, а іноді і вступає в суперечність з ними. Після висунення гіпотези необхідно обґрунтувати її та перевірити, наскільки вона відповідає початковим умовам проблемного завдання.

Варто зазначити, що висунення гіпотез, здійснення їх перевірки та корекції можуть тривати значну кількість разів. Тому в цьому випадку, під час

реалізації проблемного навчання (якщо опустити ефективність засвоєння матеріалу) відбувається спад об'єму засвоєних знань, умінь і навичок, які передаються учням за той же термін, що і під час традиційного навчання.

Процес доведення гіпотези відбувається через опис її наслідків та їх перевірки, після цього відбувається кінцевий етап, де необхідно оцінити знайдене рішення, визначити те, наскільки воно є доцільним щодо вирішення інших завдань.

Варто наголосити на тому, що подальше закріплення отриманих знань можна здійснювати як за традиційною схемою – за допомогою використання репродуктивних методів, так на основі проблемного навчання (з його елементами) за допомогою видозміни умов початкової проблемної ситуації.

Сучасні дослідники, які працюють у галузі педагогіки, враховуючи психологічні особливості навчально-пізнавального процесу виділяють чотири основні умови, які забезпечують ефективність використання проблемних ситуацій під час розвитку продуктивності мислення:

1. Необхідно достатньо мотивувати учнів, викликати та підтримувати у них інтерес до змісту проблем під час освітнього процесу.
2. Забезпечити учням доступність до розуміння пропонованих проблемних ситуацій, сприяти раціональному співвідношенню відомого та невідомого, тобто необхідно орієнтуватися на зону найближчого розвитку кожного учня.
3. Інформація, яка отримується в процесі розв'язку проблемних ситуацій повинна бути значимою та зрозумілою для них;
4. Необхідно створювати ті умови, які сприятимуть позитивному міжособистісному спілкуванню педагога з учнями, де враховуються думки кожного та всі поважають одне одного [39, с. 11].

Сучасні педагоги, шукаючи та обираючи сучасні методи навчання щодо розвитку продуктивності мислення, часто дотримуються таких критерій:

- обрані методи навчання забезпечують ту атмосферу, де учні відчують себе вільно й комфортно, а їх потреба комунікувати з іншими активно реалізується та розвивається;
- обрані методи в загальному заохочують учнів, за допомогою дотику до їх емоцій, почуттів, тощо; відбувається стимулювання мовних, когнітивних і творчих здібностей кожного учня;
- обрані методи активізують учнів, реалізують принцип дитиноцентричності, де кожна дитина є важливою та активно взаємодіє з іншими учасниками освітнього процесу;
- обрані методи сприяють моделюванню таких ситуацій, де роль учителя зменшується, а учень має змогу самостійно зрозуміти, що засвоєння нових знань, компетентностей першочергово пов'язані з ним самим та його інтересами, а не з прийомами і засобами навчання, які були використані педагогом;
- обрані методи передбачають різні типи роботи в класі: фронтальну, групову, колективну, індивідуальну, а також сприяють прояву активності учнів, їхньої самостійності, творчості [29].

Використовуючи методи проблемного навчання, слід дотримуватися принципів, серед яких:

- цілеспрямованість (характеризується передбачуваними, запланованими результатами усвідомлено організованої діяльності);
- бінарність (характеризується спільною діяльністю педагога й учнів);
- проблемність (характеризується рівнем складності матеріалу та наявності труднощів під час його засвоєння) [7].

У систему проблемного навчання входять різні методи, які сприяють розвитку продуктивності мислення, серед них:

1. Показовий (показове викладання);
2. Діалогічна взаємодія учня та вчителя (діалогічне подача навчального матеріалу, «прес-конференція», дискусія);

3. Евристичний (бесіда; характеризується, тим що задовольняє потребу учнів у творчій активності);
4. Дослідницький (дослідницькі завдання, пошук, спостереження, проєкти);
5. Програмований (програмовані завдання);
6. Монологічна і діалогічна бесіда;
7. Кейс-метод;
8. Метод проєктів (який поєднує в собі усі інші);
9. Інтерактивні методи (шість каєлюхів, робота в парах, ажурна пилка, робота групах тощо);
10. Метод інверсії (характеризується орієнтуванням на здійснення пошуку ідей, які сприятимуть розв'язанню проблемно-творчих завдань).

Під час створення проблемних ситуацій педагог повинен враховувати типові помилки учнів, для того, щоб знання мали більш усвідомлений, міцний характер, а також, щоб школярі мали змогу за допомогою цих знань подолати хибні уявлення, виробили навички самостійно робити висновки, узагальнення тощо.

Дослідник М. Зеленський описує ряд можливостей, які сприяють реалізації проблемних ситуацій в початковій школі, серед них:

- виявлення індивідуальних схильностей та здібностей, які наявні у кожного учня у колективі;
- формування в учнів умінь спостерігати та досліджувати, адже в жодному підручнику учень не зможе знайти надруковані відповіді на ті питання, які можуть виникати у нього самого під час розв'язання проблемної ситуації;
- формування в учнів уміння слухати, чути та сприймати один одного, поважати думку опонента або того, хто виступає (в цьому випадку доцільно використовувати метод дискурсу або «мозкового штурму»);
- зміна ролі педагога (функції учителя переходять з контролюючої та керуючої до наставницької, де педагог постає джерелом інформації та є

радником, який допомагає розділити загальну відповідальність за результат) [21, с. 83-84].

Під час організації навчально-пізнавальної діяльності педагог, під час пошуку та вибору матеріалу, повинен враховувати об'єктивні можливості навчального матеріалу, а саме: його узагальненість, конкретність, системність, складність, умовність, тобто вчитель повинен визначити якість навчально-пізнавальної інформації, а також обдумати усі варіанти її подальшого різностороннього впливу на особистість кожного учня.

Варто зазначити, що дослідником О. Мисечко було описано ряд психолого-педагогічних умов, дотримання яких сприяє формуванню продуктивного мислення у дітей молодшого шкільного віку. Так, наприклад, до психологічних умов оптимізації цього процесу належать:

- уміння педагога інформаційно мотивувати діяльність здобувачів освіти через новизну та евристичність матеріалу, який піддається осмисленню учнями;
- формування в учнів уміння переконливо аргументувати, адже особистість, яка має високий рівень розвитку продуктивного мислення здатна усвідомлювати, що варіантів вирішення певної проблеми є безліч і вона старається адекватно довести, що обране нею рішення є логічним і раціональним в даному випадку;
- формування в учнів уміння усвідомлювати власну позицію на стільки, щоб вони самостійно мали змогу піддавати сумніву як власну аргументацію, так і аргументи опонентів. В цьому випадку в дітей розвивається гнучкість мислення [32].

Проаналізувавши психолого-педагогічні джерела з проблематики розвитку продуктивності мислення у дітей молодшого шкільного віку, було визначено, що дослідниками Л. Колток і Л. Білецькою було запропоновано ряд методичних умов, які сприяють ефективності впровадження проблемної ситуації як елементу технології, що сприяє розвитку продуктивності

мислення, зокрема і на уроках математики, української мови, ЯДС тощо, серед них:

- необхідно мотивувати учнів формулювати запитання, які належать до високого рівня складності, адже вони сприяють розвитку таких мисленнєвих операцій, як аналіз, синтез, оцінювання, а також спонукають молодших школярів активно шукати розгорнуті відповіді на ці запитання;
- необхідно системно використовувати методи та прийоми, які сприяють розвитку продуктивності мислення, та які передбачають вирішення проблемних ситуацій, завдань.

На цьому етапі педагог повинен реалізувати методику роботи молодших школярів над проблемними завданнями, питаннями, вправами тощо розв'язок яких сприяє розвитку у них уміння визначати поставлену вчителем проблему, самостійно сформулювати її, скласти алгоритм розв'язання цих завдань та здійснювати розв'язок за допомогою ефективних прийомів. В цьому випадку створюються ті умови, де кожен учень має змогу у власному темпі вчитися співставляти факти, аналізувати їх, узагальнювати події, явища, класифікувати та конкретизувати поняття тощо.

- Обов'язково дотримуватися триетапної структури уроку, а саме:
 1. Актуалізація знань та мотивація навчальної діяльності учнів, під час якої вчитель звертає увагу учнів на проблему та, при цьому, викликає у дітей інтерес до обговорюваної теми;
 2. Сприймання й осмислення навчального матеріалу в процесі практичної діяльності, де відбувається презентація теми, а також виголошуються очікувані навчальні результати, тим самим це допомагає зрозуміти зміст їхньої діяльності, отримати навчальну інформацію, на основі якої учні будуть виконувати практичні завдання;
 3. Консолідація знань, умінь і навичок. Під час реалізації цього етапу учні повинні реалізувати наявні у них знання, уміння та навички, при цьому враховуючи попередньо презентовані очікувані результати уроку. Також на

цьому етапі учні узагальнюють вивчене, підбивають підсумки, оцінюють результати уроку та здійснюють рефлексію [3, с. 69].

Отже, у цьому дослідженні було взято за основу визначення феномену продуктивності мислення: це вид мислення, який є особливим видом розумової діяльності, для якого характерні:

- пошук та реалізація стратегій прийняття рішень під час вирішення задач, проблемних ситуацій, при цьому відбувається процес отримання й обробки нової інформації;
- рефлексія (аналітична, контролююча, оцінювальна) щодо будь якого об'єкта чи явища, а також щодо власного процесу мислення;
- реалізація ґрунтовного аналізу різних думок і поглядів, презентація власної позиції, об'єктивне оцінювання результатів власної та сторонньої діяльності.

Варто також виділити і педагогічні умови, які сприяють розвитку продуктивності мислення у дітей молодшого шкільного віку під час навчально-пізнавальної діяльності:

- формування пізнавально-пошукових мотивів, які сприяють активізації мисленнєвої діяльності молодших школярів;
- створення творчо-пошукового, дослідницького середовища (сучасні STEAM-лабораторії, куточки живої природи, кабінети творчості тощо);
- здійснення інтеграції сучасних інформаційних технологій з активними формами та методами навчально-пізнавальної діяльності;
- розробка показників сформованості продуктивності мислення.

До методичних умов розвитку продуктивності мислення необхідно віднести: мотивувати учнів формулювати запитання високого рівня складності, які сприяють розвитку мисленнєвих операцій; систематичне використання методів і прийомів розвитку продуктивності мислення, які передбачають вирішення проблемних ситуацій, завдань; дотримання триетапної структури уроку.

Висновки до другого розділу

У другому розділі розкрито питання щодо розв'язання проблемних ситуацій як засіб розвитку продуктивного мислення учнів початкової школи, а також описано технологію моделювання та умови ефективності використання проблемних ситуацій в процесі навчання молодших школярів.

З'ясовано, що проблемна ситуація – це навчальний метод (прийом), який сприяє формуванню та розвитку пізнавальної самостійності учнів, а також розвиває логічне, раціональне, алгоритмічне, критичне і творчо-пошукове мислення і пізнавальні здібності. У цьому і полягає головна відмінність проблемного навчання, де використовуються проблемні ситуації, від традиційного пояснювально-ілюстративного навчання. Варто зазначити, що під час процесу розвитку продуктивності мислення молодшого школяра доцільними будуть методи, які передбачають реалізацію проблемної ситуації, серед них: презентація, бесіда, рольові ігри, дискусія, «мозковий штурм», «Ажурна пилка», «Шість капелюхів», конкурси з завданнями практичного характеру та їх подальше обговорення, проєкти, творчі заходи, використання ІКТ тощо.

Також у цьому дослідженні було описано ряд педагогічних, психологічних та методичних умов, дотримання яких сприяє розвитку продуктивності мислення у дітей молодшого шкільного віку під час навчально-пізнавальної діяльності.

ВИСНОВКИ

1. У роботі розкрито сутність поняття «продуктивність мислення» та особливості його розвитку в учнів початкової школи. Так, продуктивне мислення вважається системним (багаторівневим, багатовимірним) психічним утворенням, яке містить такі компоненти як інтелектуальний потенціал особистості, її мотивація, негативні або позитивні емоції, рівень естетичного розвитку та компетентності, комунікативні параметри тощо.

2. Під час освітнього процесу у початковій школі учні набувають ключових компетентностей, в основі яких лежать певні вміння, а саме: критично і системно мислити; обґрунтовувати та адекватно відстоювати свою думку, позицію, запропоновану ідею тощо; комунікативні вміння, які є основою для ефективної співпраці кожної особистості у команді; розвиток творчо-пошукових здібностей. У молодшому шкільному віці у дітей проявляється високий рівень пізнавальної активності, що має безпосередній вплив на рівень продуктивності мислення. Пізнавальна активність полягає у розумовій діяльності школяра, що сприяє досягненню певної пізнавальної мети, а також, як інтелектуально-орієнтовну реакцію на нову інформацію у зв'язку з пізнавальною потребою. Також пізнавальна активність є якісною діяльністю, за допомогою якої учень розкриває свою особистість, власне ставлення до змісту та характеру діяльності, застосовує власні морально-вольові зусилля на досягнення навчально-пізнавальної мети. Продуктивність мислення дитини молодшого шкільного віку найкраще активізується на заняттях, де є можливість проявити та реалізувати власні ідеї та задуми за допомогою гри. Коли дитина самостійно розв'язує поставлені задачу чи проблему в ігровій формі, тоді вона проявляє креативність, логічність, критичність та інші ознаки продуктивності мислення. Вважається, що продуктивне мислення молодшого школяра проявляється через новизну свого продукту, своєрідність процесу його отримання та істотний вплив на розумовий розвиток дитини. Це означає, що основу продуктивності мислення складають: широке використання засвоєних знань; подолання бар'єру

минулого досвіду; відмова від стереотипності мислення; прояв умінь поєднувати наявні знання та досвід із вимогами проблемної ситуації.

3. Визначено, що проблемна ситуація – це навчальний метод (прийом), який сприяє формуванню та розвитку пізнавальної самостійності учнів, а також розвиває логічне, раціональне, алгоритмічне, критичне і творчо-пошукове мислення і пізнавальні здібності. У цьому і полягає головна відмінність проблемного навчання, де використовуються проблемні ситуації, від традиційного пояснювально-ілюстративного навчання. Варто зазначити, що під час процесу розвитку продуктивності мислення молодшого школяра доцільними будуть методи, які передбачають реалізацію проблемної ситуації, серед них: презентація, бесіда, рольові ігри, дискусія, «мозковий штурм», «Ажурна пилка», «Шість капелюхів», конкурси з завданнями практичного характеру та їх подальше обговорення, проекти, творчі заходи, використання ІКТ тощо.

4. Також у дослідженні описано педагогічні та психологічні умови, дотримання яких сприяє розвитку продуктивності мислення у дітей молодшого шкільного віку під час навчально-пізнавальної діяльності, серед них:

- ✓ *психологічні умови*: уміння педагога інформаційно мотивувати діяльність здобувачів освіти через новизну та евристичність матеріалу, який піддається осмисленню учнями; формування уміння переконливо аргументувати, адже особистість, яка має високий рівень розвитку продуктивного мислення здатна усвідомлювати, що варіантів вирішення певної проблеми є безліч і вона старається адекватно довести, що обране нею рішення є логічним і раціональним в даному випадку; формування в учнів уміння усвідомлювати власну позицію на стільки, щоб вони самостійно мали змогу піддавати сумніву як власну аргументацію, так і аргументи опонентів. В цьому випадку в дітей розвивається гнучкість мислення.

- ✓ педагогічні умови: формування пізнавально-пошукових мотивів, які сприяють активізації мислиннєвої діяльності молодших школярів; створення творчо-пошукового, дослідницького середовища (сучасні STEAM-лабораторії, куточки живої природи, кабінети творчості тощо); здійснення інтеграції сучасних інформаційних технологій з активними формами та методами навчально-пізнавальної діяльності; розробка показників сформованості продуктивності мислення.

5. Отримані результати проведених діагностик під час констатуючого дослідження підтверджують те, що діти у молодшому шкільному віці мають високий показник схильності до пошуку. Пошукова поведінка учнів характеризується потребою до освоєння та вивчення нового простору, групи однолітків тощо, їхньою добре розвиненою кмітливістю, яка проявляється у різних складних ситуаціях, схильністю до пошуку нових, нетрадиційних рішень тощо. Також діти у молодшому шкільному віці мають високий показник схильності до швидкості, оригінальності та гнучкості мислення. Вони швидко генерують нові ідеї, часто при цьому не повторюючись. На основі отриманих результатів анкетування вчителів початкової школи можна стверджувати, що готовність вчителів використовувати методи та прийоми розвитку продуктивності мислення, а також їхнє розуміння самої сутності продуктивності мислення сприяє ефективній організації навчально-пізнавального процесу та розвитку продуктивності мислення учнів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманчук Н. М. Психолого-педагогічні аспекти розвитку творчості дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми психологічної науки у вимірах сучасного освітнього простору*: зб. наук.матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (15-16 трав. 2014 р., м. Полтава). Полтава: ПНПУ, 2014. С. 45-50.
2. Біла І. М. *Психологія дитячої творчості*. Київ: Фенікс, 2014. 137 с.
3. Білецька Л., Колток Л. Критичне мислення молодших школярів як психолого-педагогічний феномен. *Молодь і ринок*. 2019. Вип. 9 (176). С. 66- 70.
4. Білер О. С., Бутенко В. Г., Павлущенко Н. М. Педагогічні умови створення проблемних ситуацій на уроках «Основи здоров'я» в початковій школі. *Актуальні питання природничо-математичної освіти*. 2018. Вип. 2 (12). С. 12-19.
5. Білоус О. В. Вікова психологія: Навчальний посібник. Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2015. 108 с.
6. Бондар Ю. Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування творчих умінь молодших школярів. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2022. Вип. 1 (17), С. 166–182.
7. Бучек Л. С. Активізація розумової та пізнавальної діяльності шляхом впровадження в навчальний процес інноваційних технологій. Нові педагогічні технології в навчальному процесі. URL: http://lyuba0402.blogspot.com/p/blog-page_32.html (дата звернення: 15.07.2024).
8. Варяниця Л. О. Розвиток критичного мислення в умовах нової української школи. *Вісник Луганського національного університету ім.. Т. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 1 (2). С. 211-219.
9. Вікові особливості розвитку молодших школярів. *Студ.ком.юа*. URL: https://stud.com.ua/87482/psihologiya/vikovi_osoblivosti_rozvitku_molodshih_shkolyariv (дата звернення: 01.07.2024).
10. Волохата К. М. Проблемні ситуації на уроках природознавства в початковій школі як засіб активізації розумової діяльності учнів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2013. Вип. 6 (32). С. 92-101.

- 11.Гарачук Т. В. Наукові підходи до викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 28. С. 139-145.
- 12.Годованець Н. І., Леган В. П. Короткий огляд інтерактивних методів навчання іноземної мови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Вип. 1 (40). 2017. 3 с.
- 13.Голуб Н. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в загальноосвітній школі. *Український педагогічний журнал*, 2015. Вип. 1. С. 107-118.
- 14.Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник: Вид.2-е, доповнене й виправлене. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
- 15.Григор'єва В. В. Методичні засади формування творчого мислення учнів початкової школи в процесі мистецької діяльності: автореферат. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2010. 22 с.
- 16.Грошовенко О. П., Жовнич О. В. та Коваль Т. В. Використання технології проблемного навчання на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. Вип. 63. С. 87-95.
- 17.Державний стандарт загальної початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.07.2024).
- 18.Долинська Л.В., Скрипченко О.В., Огороднійчук З.В. Загальна психологія. Підручник. Київ: Вид-во «Каравела», 2023. 464 с.
- 19.Дубяга С. М. Педагогічні технології в початковій школі. Навч.-метод. посіб. для студентів ВНЗ напряму підготовки «Початкова освіта». Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 160 с.
- 20.Захлюпана Н. М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2002. 250 с.

- 21.Зеленський М. Використання проблемних ситуацій на уроках англійської мови. Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку суспільства: збірн. наук. праць. Житомир: ФОП Левковець Н.М., 2018. С. 76-86.
- 22.Зубрик А. Інтерактивні методи та прийоми навчання англійської мови учнів початкових класів. *Педагогіка. Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 28, 2020. 6 с.
- 23.Іванова Т.П., Мазилова Г.Б. Деякі особливості продуктивного мислення молодшого школяра. *Освіта і наука*. 2010. Вип. 10. С. 42-46.
- 24.Кіт Г. Г., Сімоновська С. С. Розумовий розвиток молодшого школяра в контексті реалізації нової парадигми освіти. *Науково-методична робота. Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*, 2023. URL: <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/91-tendentsiyi-suchasnoyi-pidhotovky-maybutnikh-uchyteliv-pochatkovoyi-shkoly/270-rozumovij-rozvitok-molodshogo-shkolyara-v-konteksti-realizatsiji-novoji-paradigmi-osviti> (дата звернення: 12.06.2024).
- 25.Комарівська Н. Розвиток творчого потенціалу дітей дошкільного та молодшого шкільного віку засобами фольклору. *ModernInformation Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2021. Вип. 46. С. 30–34.
- 26.Концепція Нової української школи. *НУШ*. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/razdel_1_Oglyad.pdf (дата звернення: 18.07.2024).
- 27.Концепція початкової освіти: Проект.Початкова школа. 2016. Вип. 1.С. 1-4.
- 28.Креативність – головна якість людини в 21 столітті. *Запорізький академічний ліцей «Вибір»*.URL: <https://vybor.zp.ua/?p=9802>(дата звернення: 11.06.2024)
- 29.Куца С. Стаття «Сучасні методи викладання іноземних мов».URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/757> (дата звернення: 13.07.2024).
- 30.Кучеренко І. Технологія проблемного навчання української мови: сутність та лінгводидактичний потенціал.*Українська мова і література в школі*, 2018. Вип. 3. С. 14-21.

- 31.Ліба О., Любка Р. Використання проблемних ситуацій на уроках математики в процесі розвитку творчого мислення молодших школярів. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі*. Мукачево: МДУ, 2023. С. 142-145.
- 32.Мисечко О. Є. Психолого-педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів при вивченні іноземних мов. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/23956/> (дата звернення: 27.08.2024).
- 33.Михайловська М. А. Когнітивні аспекти креативності особистості юнацького віку: Дипломна робота на здобуття ступеня бакалавра спеціальності «Психологія». Київ, 2022. 57 с.
- 34.Мойко Ю. Використання сучасних інтерактивних методів на уроках англійської мови в середній школі. *Теоретичне та практичне застосування результатів сучасної науки*. Запоріжжя: Молодіжна наукова ліга, 2020. 3 с.
- 35.Моляко В. А. Актуальні соціально-психологічні аспекти проблеми обдарованості. *Обдарована дитина*. 1998. Вип. 1. С. 3-5.
- 36.Ніколенко К. В. Креативність як чинник соціальних змін. Дисертація. Київ: Київський національний університет ім. Б. Грінченка, 2017. 187 с.
- 37.Нікуленкова Н. М., Пробитюк Ж. М., Матішкіна О. В., Селезько Т. В. Технології моделювання і використання проблемних ситуацій в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку у позаурочній діяльності. *Теорія і практика спеціальної педагогіки та психології*. 2017. Вип. 9. С. 90-103.
- 38.Нова українська школа: поради для вчителя / за заг. ред. Бібік Н.М. Київ: «Літера ЛТД», 2018. 160 с.
- 39.Павленко В.В. Проблемні ситуації: поняття і типи. Нові технології навчання: збірник наукових праць. Київ, 2014. Вип. 83. С. 196–202.
- 40.Павленко В. В. Теоретичні основи застосування проблемних ситуацій в освітньому процесі вищої школи. Актуальні проблеми управління освітою і навчальними закладами: зб. наук. пр. Вип. 4. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. С.99-106.

- 41.Парфілова С.Л. Створення проблемних ситуацій у процесі навчально-пошукової діяльності молодших школярів. *Електронна бібліотека*. 2012. С. 217-220.
- 42.Парфілова С.Л. Формування пізнавальної мотивації молодших школярів у процесі навчально-пошукової діяльності: дис. канд.. пед. наук: 13.00.09. Суми, 2009. 274 с.
- 43.Пасічник І. Д. Мислення як предмет психології. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка. 2013. Вип. 25. С. 3–9.
- 44.Пислиця А. І. Застосування технології WEB-KBECT в навчально-виховному процесі. *Всеосвіта*. URL:<https://vseosvita.ua/library/zastosuvanna-tehnologii-web-kvest-v-navcalno-vihovnomu-procesi-65186.html> (дата звернення: 15.06.2024).
- 45.Повшик Б. В., Хом'як О. А. Використання проблемних ситуацій на уроках «Я досліджую світ» для формування пізнавальної активності молодших школярів в умовах реалізації концепції НУШ. *Інноваційні процеси впочатковій освіті: теорія, практика, перспективи: зб. тез виступів учасн. Регіонал. наук.-практ. семінару здобувачів ст. магістра поч. Освіти*. Рівне: МЕРУ, 2023.С. 267-270.
- 46.Редько В. Вікові особливості учнів початкової школи як передумова компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов: досвід інтерпретації результатів аналізу. *Збірник наукових праць*. Вип. 23 (ч.2). 2017. 13 с.
- 47.Розіна І. В., Іванова Х. Порівняльний аналіз особливостей розвитку мислення у молодших школярів з нормою та патологією розвитку. *Наука і Освіта*. 2011. Вип. 9. С. 53-60.
- 48.Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посіб. 3-тє вид, перероб., допов. Київ: Академія, 2017. 366 с.
- 49.Саламатіна Н. Ю. Розвиток креативного мислення дітей старшого дошкільного віку засобами інтегрованої мистецької діяльності. *Наукові часописи Українського державного університету ім. М. Драгоманова. Серія: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 25. С. 170-175.

- 50.Сафонова О. Використання проблемних ситуацій у початковій школі. Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку суспільства: збірн. наук. Праць. Житомир: ФОП Левковець Н.М., 2020. Вип. 2. С. 135-140.
- 51.Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник/за ред. М.І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2003. 149 с.
- 52.Тітов І. Критерії та функції творчої уяви школяра. Полтава: Полтавський нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2011. 9 с.
- 53.Теоретичні основи розумового виховання молодших школярів. *Studwood*. URL:https://studwood.net/2447359/pedagogika/teoretichni_osnovi_rozumovogo_vihovannya_molodshih_shkolyariv (дата звернення: 12.06.2024).
- 54.Характеристика вікових особливостей сучасних школярів. *Гімназія № 152*. URL:<http://gymnasium152.edu.kh.ua/Files/downloads.pdf>
- 55.Хвостенко О. В. Гармонійна робота півкуль головного мозку як підґрунтя розвитку продуктивного мислення та творчих здібностей молодших школярів. *Постметодика*. 2013. Вип. 6, с. 59-62.
- 56.Цимбал-Слатвінська С. Розумове виховання: історичний контекст. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2011. Вип. 39. С. 231-238.
- 57.Цимбал-Слатвінська С. Розумове виховання як основа розвитку особистості в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського (за матеріалами часопису «советская педагогика»). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2012. Вип. 41 (32). 6 с.
- 58.Цуканова О. І. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/library/rozvitok-piznavalnoi-aktivnosti-molodsih-skolariv-na-urokah-ukrainskoi-movi-71932.html> (дата звернення: 15.06.2024).
- 59.Чудакова О. М. Креативність як творча здатність особистості. *Психологія*. 2010. Вип. 10. С. 706-718.
- 60.Шевчук І. А. Формування творчої особистості молодших школярів на уроках «Дизайн і технології» в умовах компетентнісної освіти. *Актуальні проблеми оптимізації освітнього процесу національної школи в умовах воєнного часу:*

інклюзивне навчання, інновації освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти. Рівне: МЕРУ, 2022. С. 97-100.

- 61.12 interactive teaching methods to engage your students. *Indic Education*. URL: <https://www.indiceducation.com/blog/12-interactive-teaching-methods-to-engage-your-students/> (дата звернення: 15.06.2024).
62. Budas I. Assessment of Foreign Language Proficiency in Problem-Based Learning. *European Humanities Studies: State and Society*, 2016. Vol. 4. P.71–81.
63. Hurson T. Think better: An Innovator`s Guide to Productive Thinking. Mc Grow-Hill Books, 2007. 292 p.
64. Suzdalova M. A. Innovative Forms of Partnership in Development and Implementation of University-Business Cooperation. *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences EpSBS*. 2017. Vol. XIX. № 61. p. 450 – 455.
65. Wertheimer M. A Contemporary Perspective on the Psychology of Productive Thinking. University of Colorado at Boulder, 1996. 46 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Експрес-метод Д. Джонсона на дослідження рівня продуктивності мислення

Мета: дослідження рівня продуктивності мислення

Необхідний матеріал: бланк опитувальника

Хід виконання: досліджуваним пропонується інструкція: «Вам пропонується вісім характеристик. Будь-ласка, оцініть їх використовуючи п'ятибальну шкалу, у якій мірі кожна дитина володіє вищеописаними характеристиками. Оціночні бали: 5 – постійно, 4 – часто, 3 – іноді, 2 – рідко, 1 – інколи. Час – 20 хвилин.

Обробка даних: підраховуються бали. Загальна оцінка продуктивності мислення є сумою балів за вісьмома характеристиками (мінімальна оцінка 8, максимальна – 40).

Розподіл сумарних оцінок по рівнях продуктивності мислення:

- 40-27 - високий
- 26- 14 - середній
- 13 – 0 - низький

Твердження

1. Чутливість до проблеми, надання переваги труднощам, здатність відчувати тонкі, невизначені складні, суперечливі особливості навколишнього світу.

2. Здатність висувати і виражати велику кількість різних ідей, образів, гіпотез, варіантів.

3. Використання різних стратегій розв'язання проблеми, здібність висувати різні ідеї.

4. Здатність доповнювати ідею різними деталями, розробляти, удосконалювати ідею-образ.

5. Оригінальність, нестандартність мислення, поведінки, унікальність результатів діяльності, індивідуальний стиль.

6. Здібність до перевтілення, розвитку образів і ідеї, динамічність, винахідливість, здатність структурувати.

7. Емоційна зацікавленість у різних видах діяльності, інтерес, потреба, творча мотивація.

8. Незалежність мислення, оцінок, поведінки, відповідальність за нестандартну позицію, стиль поведінки з опорою на себе.

**Анкета для вчителя
щодо розвитку продуктивності мислення в учнів початкової школи**

Шановні вчителі! Звертаємося до Вас з проханням взяти участь в анкетуванні, яке проводиться в системі науково-методичної роботи з метою з'ясування проблематики розвитку продуктивності мислення в учнів початкової школи. На всі питання анкети дайте розгорнуті відповіді.

Загальні відомості про себе:

ПІБ (заповнити за бажанням) _____

Посада _____

Вік _____ років

Стаж роботи _____

1. Як ви розумієте сутність продуктивного мислення?

2. На основі яких домінуючих особливостей формується продуктивність мислення?

3. Які методи навчання сприяють розвитку продуктивного мислення? Чому?

4. Які методи з перелічених вище вважаєте найбільш ефективними?

5. Які методи найчастіше використовуєте у власній практиці?

6. Який рівень продуктивності мислення, на вашу думку, характерний для молодшого школяра?

7. На уроках з яких навчальних предметів найчастіше використовуєте методи та прийоми розвитку продуктивності мислення?

8. Назвіть умови, які, на ваш погляд, забезпечують ефективність розвитку продуктивності мислення на уроках.

Дякуємо за співпрацю! Успіхів Вам у професійній діяльності.